

บทที่ ๒

อุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในบทว่าด้วยเรื่องอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ ผู้วิจัยมุ่งสืบค้นความหมายเรื่องอุเบกขาจากหลักฐานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค เป็นต้น เพื่อที่จะศึกษาในประเด็น เกี่ยวกับนิยามและความหมาย องค์ธรรม : ความมุ่งหมาย ประเภทแห่งอารมณ์ และความสัมพันธ์ของอุเบกขาทั้ง ๑๐ ประเภท พร้อมทั้งต้องการศึกษาให้เห็นถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดอุเบกขา รวมถึงปัจจัยฝ่ายลบหรือปฏิกิริยาธรรมของอุเบกขา

๒.๑ นิยามและความหมายของอุเบกขา

คำว่าอุเบกขา (Upekkha) มาจาก อุป (อุปสรรค) = เข้าไป และ อิฏฺฐ (ธาดู) = เห็น ดูเพ็ง^๑ มีความหมายว่า เข้าไปเพ่งหรือพิจารณา รูปกริยา ได้แก่ อิฏฺฐติ อุปฺเพกฺข ติฏฺฐติ รูปกริยานาม ได้แก่ อุปฺเพกฺขานา หมายถึง เห็น เพ่ง ดู พินิจ^๑ ส่วนการอธิบายความโดยวิธีวิเคราะห์คำศัพท์มีดังนี้

๑. อเวรา โหนตุ^๒ อทิพยา^๓ ปารป^๔ ปนเรน มชฺฌมต^๕ ภาวูปคฺคเนน จ อุปฺเพกฺข ติฏฺฐติ อุปฺเพกฺขา ธรรมชาติโดพิจารณาในสัตว์ทั้งหลายพอประมาณด้วยการที่ไม่รักไม่ชัง คือสละความวุ่นวายที่เนื่องด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา เช่นว่าขอสัตว์ทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่มีเวรเป็นต้น และมีสภาพเข้าถึงความเป็นกลาง ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า อุเบกขา (อุป บทหน้า อิฏฺฐ ธาดูในความหมายว่าดู, เห็น อ ปัจจัย, วิการ อิ เป็น เอ)^๑

๒. ทูวินน เวทนา น สมีเป ปวตฺตา อิฏฺฐา อนฺถาวนฺนติ อุปฺเพกฺขา การเสวยอารมณ์ที่เป็นไปไกลระหว่างเวทนา ๒ อย่าง (โสมนัสเวทนาและโสมนัสเวทนา) ชื่อว่า อุเบกขา (อุป แทน ศัพท์บทหน้า+อิฏฺฐา, วิการ อิ เป็น เอ)^๑

^๑ พระอุตรคุณาธิการและจำลอง สารพัดนี้ , พจนานุกรมบาลี-ไทยสำหรับนักศึกษา.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๙๔.

^๒ หลวงเทพคุณานุศิษฐ์, ศัพทานุกรมภาษาบาลี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๙), หน้า ๔๒.

^๓ วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๒๖๒/๓๔๙.

^๔ พระมหาสมปอง มุทิโต, คำภีร์อภิธานวรรณ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑๔.

อุเบกขา แปลว่า ความวางเฉย, ความเป็นกลาง (มชฺฌตตตา อทุกขมสฺสา)

๓. อธิฏฐะ อนิฏฐะ จ อารมมเณ ปกฺขปาตาภาเวน อุปปตฺโต ยุตฺติโต อิกฺขติ อนฺุภาวตีติ อุเบกฺขา กิริยาที่เสวยอารมณ์โดยสมควร (อุป บทหน้า อิกฺข ฐาตุในความหมายว่ากิน, เสวย
อ ปัจจัย, วิการ อี เป็น เอ)^๐

๔. อุปปตฺติโต อิกฺขติ สมํ ปสฺสตี อปฺกฺขปตฺติตา หุตฺวา ปสฺสตีติ อุเบกฺขา กิริยาที่ดูโดยอุบัติ คือ เห็นเสมอภาคกันไม่ตกเป็นฝ่ายไหน (เหมือนวิ.ต้น)^{*}

๕. สุขทุกฺขานํ อุเปตา ยุตฺตา อวิหฺวตา อิกฺขา อนฺุภวณฺฺติ อุเบกฺขา กิริยาที่เสวยอารมณ์ที่เข้าไปใกล้สุขและทุกข์ (อุป+อิกฺขา)^๐

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายอุเบกขาไว้ว่า อุเบกขา แปลว่า ความวางเฉย หรือความมีใจเป็นกลาง หรือแปลให้เต็มว่า ความวางที่เฉยดูอยู่ หมายถึง การดูอย่างสงบ หรือดูตามเรื่องที่เกิดขึ้น ไม่ตกเป็นฝ่ายใด ในกรณีของฌาน คือไม่ติดข้องแม้แต่ในฌานที่มีความสุขอย่างยอดเยี่ยม และความหมายที่สูงขึ้นไปอีก หมายถึง วางที่ดูเฉยในเมื่ออะไรทุกอย่างเข้าที่ดำเนินไปด้วยดี หรือเสร็จเรียบร้อยแล้ว ไม่ต้องชวนชวายเจ้าจี้เจ้าการโดยเฉพาะในฌานที่ ๔ คือ บริสุทธิหมดจดจากธรรมที่เป็นข้าศึกเรียบร้อยแล้ว จึงไม่ต้องชวนชวายที่จะกำจัดธรรมที่เป็นข้าศึกนั้นอีก จัดเป็นองค์ฌานโดยเฉพาะของฌานที่ ๔ (ที่ ๕ ของปัญจกนัย)^๐

จากการศึกษาความหมายของอุเบกขาในเชิงนิรุกติศาสตร์จึงพบว่า อุเบกขามีความหมายถึง การเข้าไปเพ่งพิจารณา การเฝ้ามองดูอยู่ใกล้ ๆ แต่โดยทั่วไป “อุเบกขา” จะได้รับการแปลว่า ความวางเฉยหรือความมีจิตสมาธิ ซึ่งหมายถึง การทำสภาวะจิตให้เสมอภาค เมื่อบุคคลอาศัยสภาวะจิตเช่นนี้ย่อมสามารถรู้เท่าทันอารมณ์ที่เป็นกุศลและอกุศลได้ด้วยปัญญาที่เกิดพร้อมกับความวางเฉยนั้น และสามารถควบคุมจิตไม่ให้หวั่นไหวไปตามอารมณ์นั้น ๆ ตามลักษณะความหมายที่ว่า ผู้มีอุเบกขา คือผู้ดำรงอยู่ในสภาวะที่เป็นกลางกล่าวคือมีปกติภาวะที่บริสุทธิ์ ไม่ดี

^๐ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙. ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเศษ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ลิ้งเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๔๐๘.

^{*} อ้างแล้ว.

^๐ อ้างแล้ว.

^๐ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) , พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๘๗๓.

ใจไม่เสียใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ที่น่าปรารถนาอันตนได้ประสบ^๖ อันเป็นความหมายของความรู้สึกเป็นกลาง ภาวะเป็นกลาง และความไม่รู้สึกเป็นทุกข์หรือสุขในขณะเสวยอารมณ์ทั้งหลาย

ความหมายจากการวิเคราะห์ศัพท์อาจสรุปเป็น ๒ ประการคือ

(๑) สภาวะจิตที่พิจารณาเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายมีความเสมอกันโดยกรรม และเป็นไปตามอำนาจของกรรม จึงสามารถรักษาความเป็นกลางไว้ได้ กล่าวคือ แม้จะมีจิตประกอบด้วยความเมตตา กรุณา และมุทิตาอย่างสมบูรณ์ แต่เมื่อพิจารณาว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นไปตามอำนาจของกรรม ย่อมสามารถละความขวนขวายที่จะช่วยเหลือในเหตุสุดวิสัยที่มีการเป็นตัวกำหนด ตามความหมายที่ว่า สละความขวนขวายที่เนื่องด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และเข้าถึงความเป็นกลาง

(๒) ความหมายที่ว่า จิตเสวยอารมณ์ที่ไม่สุขไม่ทุกข์เป็นการมุ่งถึง สภาวะจิตที่ไม่หวั่นไหว ในขณะเสวยอภิสารมณ์และอนิภิสารมณ์ เป็นจิตที่มีความตั้งมั่น คงที่ ไม่ถูกชักจูงให้เกิดการปรุงแต่งจนเกิดกิเลส

๒.๒ อุเบกขาโดยองค์ธรรม : ความมุ่งหมายของอุเบกขา

ลักษณะสำคัญอุเบกขา

การใช้คำจำกัดความเชิงวิชาการเกี่ยวกับสภาวะของหลักธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ท่านมักจะระบุถึงคุณลักษณะต่าง ๆ เช่น อะไรเป็นลักษณะ อะไรเป็นรส อะไรเป็นปัจจัยฐาน และอะไรเป็นฐานของหลักธรรมนั้น การใช้คำศัพท์เฉพาะในลักษณะเช่นนี้ อาจยากต่อความเข้าใจ แต่ก็เป็นความความนิยมและถือเป็นเอกลักษณ์ของการสื่อความหมายและการอธิบายความหลักธรรมในพระพุทธศาสนา การศึกษาเรื่องอุเบกขานี้จึงยึดตามความนิยมนั้นโดยจะกล่าวถึงลักษณะสำคัญดังนี้

๑. อุเบกขามีอาการเป็นไปอย่างกลางในสัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะ (สตฺเตสุ-มชฺชุตฺตาการปฺปวตฺติลักษณะ)

๒. มีการมองดูในสัตว์ทั้งหลายด้วยความเสมอกัน เป็นกิจ (สตฺเตสุ สมุภาว-ทสุสนรสา)

๓. มีการสงบความเกลียดและไม่มีความรักในสัตว์ทั้งหลายเป็นอาการปรากฏแก่ผู้ทำการพิจารณาอุเบกขา (ปฏิษานุนฺยวูปสมปจฺจุปทฺทกฺกัณฺหา)

^๖ อจฺ.ปญฺจก.อ.(บาลี) ๓/๑๑๔/๕๖.

๔. ปัญญาที่พิจารณาเห็นการกระทำของตนเป็นของตนเองที่เป็นไปอย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายมี การกระทำของตนเป็นของตนเอง สัตว์เหล่านี้จะมีความสุข พ้นจากทุกข์ หรือจักไม่เสื่อมจากทรัพย์สมบัติของตนที่มีอยู่เหล่านี้ด้วยความประสงค์ของผู้ใดผู้หนึ่งนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้เลย” ปัญญาที่พิจารณาเห็นเช่นนี้เป็นเหตุไถ่ของอุเบกขา (กมฺมสฺสกา สตฺตา) กมฺมสฺส วุจฺจยา สุชิตา วา ภวิสฺสเนติ ทุกฺขโต วา มุจฺจิสฺสเนติ ปตฺตสมฺปตฺติโต วา น ปริหาสิสฺสเนติติ เอว ปวตฺต-กมฺมสฺสกาตาสฺสเนตฺตปฏฺฐานา^{๐๑})

๕. การเข้าไปสงบความเกียติชังและไม่มีความรัก เป็นความสมบูรณ์แห่งอุเบกขา (ปฏิฆานุนยวูปสโม สมฺปตฺติ)^{๐๒}

๖. การเกิดขึ้นแห่งอัญญาณอุเบกขา โดยอาศัยกามคุณอารมณ์ เป็นความเสียหายแห่งอุเบกขา (เคหสิตาย อญฺญูปฺกฺขาย สมฺภาโว วิปตฺติ)

๗. การวางเฉยด้วยอำนาจ โมหะเป็นศัตรูไถ่ของอุเบกขา (อญฺญูปฺกฺขา อาสนุนปฺจจุตฺติกา)

๘. ราคะและโทสะเป็นศัตรู ไกลของอุเบกขา (ราคะปฏฺิฆา ทูรปฺจจุตฺติกา)^{๐๓}

การนิยามคุณลักษณะสำคัญของอุเบกขา ๘ ประการข้างต้น แม้จะเป็นเพียงลักษณะเบื้องต้นของอุเบกขา แต่หากวิเคราะห์ว่าคุณลักษณะสำคัญที่มีผลต่อมนุษย์และสังคมโดยภาพรวม จะพบว่าลักษณะสำคัญที่โดดเด่นของอุเบกขา คือ สภาวะความเป็นกลาง กล่าวโดยรูปธรรม หมายถึงการถือว่าทุกคนมีความเสมอภาคกันซึ่งจัดเป็นหน้าที่ของอุเบกขาโดยตรง การทำลายความปฏิบัติและความยึดถือเป็นผลสะท้อนของอุเบกขา ความเข้าใจชัดเจนว่าสัตว์โลกตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมเป็นสูงสุดของอุเบกขา^{๐๔} ลักษณะสำคัญบางประการอาจสังเกตได้จากพระพุทธรูปที่ตรัสไว้ในอุเบกขาสูตว่า อุเบกขาที่บุคคลเจริญแล้วทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความอย่างผาสุก^{๐๕} จะเห็นได้ว่าบุคคลที่ประกอบด้วยลักษณะของผู้มีอุเบกขา คือเป็นคนหนักแน่นมีสติอยู่เสมอ ไม่ดีใจไม่เสียใจจนเกินเหตุ เป็นคนยุติธรรม ยึดหลักความเป็นผู้ใหญ่ รักษาความเป็นกลางไว้ได้มั่นคงไม่เอนเอียงเข้าข้าง ปฏิบัติหน้าที่ด้วยเหตุผลถูกต้องคลองธรรม และเป็นผู้วางเฉยได้เมื่อไม่อาจประพฤติเมตตากฤณา หรือมุทิตาได้

^{๐๑} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๒๖๓/๓๕๐.

^{๐๒} Ven. P. Vajiranana, 1961a: 215.

^{๐๓} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๒๔๙/๑๙๔.

ลักษณะสำคัญของอุเบกขาเป็นการสร้างจุดยืนที่มั่นคง เป็นสภาวะปราศจากความรู้สึกสุขหรือทุกข์ และเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นจากความเข้าใจเรื่องกฎแห่งกรรมและวิบากอย่างลึกซึ้ง เพราะจิตมีความสมบูรณ์ (Completeness) ในตัวเองหรือที่เรียกว่าเป็นสภาวะแห่งความสมบูรณ์ของจิต (Balance of Consciousness) ดังที่พระพุทธ โฆษาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้อธิบายว่า อุเบกขามีลักษณะทำให้จิตและความรู้สึกต่าง ๆ ดำเนินไปอย่างสมบูรณ์ มีหน้าที่ตรวจตราดูความบกพร่องหรือความผิดปกติของจิตอยู่เสมอ และมีสภาวะปรากฏอยู่ด้วยความมีจุดยืนของตัวเอง^{๐๐} แม้การจัดแบ่งประเภทของอุเบกขาก็เป็นลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะทำให้ทราบความหมาย ความสำคัญ และวิธีการปฏิบัติเป็นต้น ส่วนจะจัดแบ่งประเภทอย่างไรนั้น จะกล่าวถึงต่อไป

๒.๓ อุเบกขาว่าโดยประเภทแห่งอารมณ์

อันที่จริงแล้วคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีได้กำหนดประเภทแห่งอารมณ์ของอุเบกขาไว้ชัดเจน แต่สามารถที่กำหนดได้ในประเภทแห่งอารมณ์เป็นกลางที่เรียกว่า อทุกขมสุข ไม่ทุกข์ ไม่สุข คือเรื่อย ๆ เฉย ๆ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่นำตนซึ่งไม่มีทุกข์เข้าไปรับทุกข์ ไม่สละสุขที่เกิดขึ้นโดยธรรมไม่เป็นผู้หมกมุ่นในสุขนั้น รู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘เราไม่มีทุกข์เป็นเหตุ เริ่มบำเพ็ญความเพียรอยู่ จึงคลายกำหนดได้เพราะการบำเพ็ญความเพียร อนึ่ง เราไม่มีทุกข์เป็นเหตุ มีอุเบกขา เจริญอุเบกขาอยู่ จึงคลายกำหนดได้’
 ภิกษุนั้นเริ่มบำเพ็ญความเพียร อย่างที่ภิกษุผู้มีทุกข์เป็นเหตุ ผู้เริ่มบำเพ็ญความเพียรอยู่ จึงคลายกำหนดได้เพราะการบำเพ็ญความเพียร ภิกษุนั้นเจริญอุเบกขาอย่างthatภิกษุผู้มีทุกข์เป็นเหตุ มีอุเบกขา เจริญอุเบกขาอยู่ จึงคลายกำหนดได้
 ภิกษุผู้มีทุกข์เป็นเหตุ นั้น เริ่มบำเพ็ญความเพียรอยู่ จึงคลายกำหนดได้เพราะการบำเพ็ญความเพียร ทุกข์นั้นของภิกษุนั้นย่อมเป็นอันสลายไป แม้ด้วยอาการอย่างนี้
 ภิกษุผู้มีทุกข์เป็นเหตุ นั้น มีอุเบกขา เจริญอุเบกขาอยู่ จึงคลายกำหนดได้ทุกขนั้นของภิกษุนั้นย่อมเป็นอันสลายไป แม้ด้วยอาการอย่างนี้^{๐๐}

^{๐๐} บุญย นิลเกษ, *อุดมการณ์ชีวิตแบบโพธิสัตว์ เล่ม ๑๒ ตอนอุเบกขาบารมี*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๕-๖.

^{๐๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐/๑๕.

อีกประการหนึ่ง เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุข ด้วยนามกาย บรรลุดุติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขามีสติ อยู่เป็นสุข’^{๐๐}

อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ปฏิบัติอย่างนี้แล้ว ย่อมได้อุเบกขาอย่างนี้ว่า ‘สิ่งที่ไม่มีก็ไม่พึงมีแก่เรา หากจักไม่มีก็จักไม่มีแก่เรา เพราะเราจะละสิ่งที่กำลังมีอยู่และมีมาแล้วนั้นไป’ ภิกษุนั้นไม่ผลิตเพลิน ไม่ชื่นชม ไม่ยึดติดอุเบกขานั้นอยู่ เมื่อเธอไม่ผลิตเพลิน ไม่ชื่นชม ไม่ยึดติดอุเบกขานั้นอยู่วิญญูญาณก็อาศัยอุเบกขานั้น และยึดมั่นอุเบกขานั้นไม่ได้ อานนท์ ภิกษุผู้ไม่มีความยึดมั่นย่อมปรินิพพานได้^{๐๙}

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า อุเบกขามีความมุ่งหมายเพื่อฐานรองรับการปฏิบัติของบุคคล ให้มีสติอยู่เสมอ ไม่ยึดติดอยู่กับตัวอุเบกขานั้นว่าเป็นหนทางแห่งความหลุดพ้น หากว่าโดยประเภทแล้วมีอยู่ด้วยกัน ๑๐ ประการ คือ

๑. ฌฟังก์ุเปกขา อุเบกขาประกอบด้วย องค์ ๖ คือ การวางเฉยในอายตนะทั้ง ๖
 ๒. พุรหมวิหารุเปกขา อุเบกขาในพรหมวิหาร
 ๓. โพชฌนุเปกขา อุเบกขาในโพชฌนค์ คือ อุเบกขาซึ่งอิงวิราคะ อิงวิเวก
 ๔. วิริยุเปกขา อุเบกขาใน วิริยะ คือ ทางสายกลางในการทำความเพียร ไม่หย่อนเกินไป ไม่ตึงเกินไป
 ๕. สงฆารุเปกขา อุเบกขาในสังฆาร คือการไม่ยึดมั่นถือมั่นในขันธ ๕
 ๖. เวทณูเปกขา อุเบกขาในเวทนา ไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุข
 ๗. วิปัสสนุเปกขา อุเบกขาในวิปัสสนา อันเกิดจากเห็นอนิจจังทุกขังอนัตตา
 ๘. ตตรมชฺฌตฺตุเปกขา อุเบกขาในเจตสิก หรืออุเบกขา ที่ยังธรรมทั้งหลาย ที่เกิดพร้อมกันให้เป็นไปเสมอกัน
 ๙. ฌานูเปกขา อุเบกขาในฌาน
 ๑๐. ปาริสุทธิอุเปกขา อุเบกขาปาริสุทธิจากข้าศึก คือมีสติปาริสุทธิ เพราะอุเบกขา^{๐๑}
- ซึ่งประเภทแห่งอุเบกขาทั้ง ๑๐ ประการดังกล่าว ผู้วิจัยจกกล่าวในลำดับถัดไป

^{๐๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๖/๒๔.

^{๐๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๒/๗๗.

^{๐๑} วิสุทธฺิ. (บาลี) ๑/๘๔-๘๙/๑๗๓-๑๗๙.

๒.๔ อูเบกขาว่าโดยประเภทมี ๑๐ ประเภท

อูเบกขาว่าโดยประเภทมี ๑๐ ประเภทดังกล่าว ซึ่งมีปรากฏในอธิบายในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ซึ่งรจนาโดยพระพุทโธมหาราช มีประเด็นที่ควรศึกษาดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ จพังคุเปกขา อูเบกขาในอายตนะ ๖

อายตนะมีองค์ ๖ คือ อายตนะภายในและอายตนะภายนอก มีอย่างละ ๖ ประการนี้คือ (๑) ตากับรูป (๒) หูกับเสียง (๓) จมูกกับกลิ่น (๔) ลิ้นกับรส (๕) กายกับโผฏฐัพพะ (๖) ใจกับธรรมารมณ์^{๐๐} ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า อูเบกขาใดเป็นธรรมบริสุทธิเป็นปกติในคลองแห่งอารมณ์ ๖ ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาในทวาร ๖ ของพระชินาสพ เป็นอาการที่มีอยู่ที่มาในพระบาลีอย่างนี้ว่า ภิกษุผู้เป็นชินาสพในธรรมวินัยนี้เห็นรูป ด้วยจักขุแล้วไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีสติ มีความรู้สึกตัว วางเฉยอยู่เที่ยว ย่อมอยู่ ดังนี้ อูเบกขานี้ ชื่อว่า จพังคุเบกขา^{๐๐} ท่านมุ่งหมายถึง การที่ภิกษุผู้สิ้นอาสวะในพระธรรมวินัยนี้ มีจิตไม่ยินดีไม่ยินร้าย เป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะ ลักษณะของอูเบกขาในที่นี้มุ่งถึงอาการที่จิตมีความบริสุทธิ์ มีปกติภาพไม่หวั่นไหวในอารมณ์อันน่าปรารถนา (อิฏฐารมณ์) และอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา (อนิฏฐารมณ์) ที่เกิดจากอายตนะภายนอกกระทบกันอูเบกขาชนิดนี้เกิดขึ้นในพระชินาสพผู้วางใจเป็นกลางอยู่โดยไม่มี ความยินดียินร้ายในอารมณ์ทั้งหลาย ดังมีพระพุทธพจน์รองรับว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องสัมผัสทางกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอูเบกขามีสติสัมปชัญญะอยู่

๒.๔.๒ พรหมวิหารูปกขา อูเบกขาในพรหมวิหาร

พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักเพื่อกำกับความประพฤติ^{๐๐} พระอรรถกถาจารย์ ได้นิยามความหมายไว้ว่า ก็อูเบกขาใดมีอาการเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลาย มีมาในพระบาลีอย่างนี้ว่า ภิกษุมิใจประกอบด้วยอูเบกขา แผ่ไปสูทิศหนึ่งอยู่ ดังนี้ อูเบกขานี้ ชื่อว่า อูเบกขาในพรหมวิหาร^{๐๐} บางครั้งท่านเรียก พรหมวิหาร อีกชื่อหนึ่งว่า อัปปมัญญา ซึ่งหมายถึง ธรรมที่พึง

^{๐๐} ที.ปา.(ไทย)๑๑/๑๔๖/๑๐๖.

^{๐๐} อภิ.วิ.อ.(ไทย)๗๕/๑/๑/๔๕๗.

^{๐๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๔๘.

^{๐๐} อภิ.วิ.อ.(ไทย)๗๕/๑/๑/๔๕๘.

แผ่ออกไปในสัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย โดยมีจิตสมาธิเสมอกัน ไม่มีประมาณไม่จำกัดขอบเขต ดังมีพระบาลีแสดงไว้ว่า

เสฏฐิโน^{๐๐} ศาว นิทุโทสภากาเวน เจตถ พุรุมวิหารตา เวทิตพพา สตุเตสสุ สมมาปฏิบัติ-ภเวณ
 หิ เสฏฐา^{๐๐} เอเต วิหารา ยถา พุรุมานโน นิทุโทสจิตตา ทรนติ เอว เอเตหิ สมยุตฺต-โยคิโน พ
 รุมสมาว หุตฺวา วิหรนตฺติ เสฏฐิโน^{๐๐} นิทุโทสภากาเวน จ พุรุมวิหาริตี วุจฺจติ

ความเป็นพรหมวิหารในคนชาติมีเมตตาเป็นอาทินั้นพึงทราบ (ว่าเป็น) เพราะอรรถว่าเป็นธรรมประเสริฐ และเพราะมีความเป็นธรรมหาโทษมิได้ แท้จริง ธรรมเหล่านั้น จัดว่าเป็นวิหารธรรมอันประเสริฐเพราะภาวะที่เป็นความปฏิบัติชอบในสัตว์ทั้งหลายหนึ่งพรหมทั้งหลายเป็นผู้มีจิตหาโทษมิได้อยู่ ฉะนั้นใด พระโยคีทั้งหลาย ผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้นก็เป็นผู้ (มีจิต) เสมอด้วยพรหมอยู่เท่านั้น เพราะเหตุนี้ ธรรมเหล่านั้น ท่านจึงเรียกว่าพรหมวิหาร เพราะอรรถว่าเป็นธรรมประเสริฐ และความเป็นธรรมหาโทษมิได้^{๐๐}

หลักฐานในพระสูตรต้นปิฎกและอรรถกถาบางแห่งระบุความหมายของคำว่า “พรหม” ไว้ว่า “พุรุมมาติ มาตาปิตโร” (มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร) คำว่า พรหม เป็นชื่อของท่านผู้ประเสริฐ และมารดาบิดาได้ชื่อว่าพรหม เพราะท่านประพฤติคุณธรรม ๔ ประการที่เรียกว่า พรหมวิหาร ๔^{๐๐} ความหมายของคำว่าพรหมวิหารท่านแปลไว้ต่าง ๆ กัน เช่น “ที่ประทับแห่งพรหม” “โลกสวรรค์” “สภาวะสูงสุด” “ความเป็นอยู่ที่ยอดเยี่ยม” “ทิพยารมณ” และ “อัปมัญญา” หมายถึงนับไม่ได้ ไม่มีที่สุด ไม่มีขอบเขต ตามคำอธิบายของพระพุทธโฆษาจารย์ คำว่า “พรหม” หมายถึง “ยอดเยี่ยม” “ดีเลิศหรือสูงสุด”^{๐๐} ซึ่งแสดงถึงสภาวะที่ไม่ผิดพลาดสะอาดและบริสุทธิ์ จัดเป็นภาวะของพรหมที่ดีที่สุดด้วยเหตุผลคือเป็นความประพฤติที่เหมาะสมและสมบูรณ์ของคนหนึ่ง ๆ ที่มีต่อบุคคลอื่น แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปพรหมวิหารมี ๒ ความหมายคือ

๑. พรหม หมายถึง ผู้ที่อยู่ในพรหมโลก อันได้แก่พระพรหมทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ภายใต้อิทธิพลความคิดที่บริสุทธิ์ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานที่ได้เจริญภาวนาโดยเพ่งถึงพระพรหม ย่อมดำรงชีพอยู่เหมือนพระพรหม

^{๐๐} วิสุทฺธิ.(บาลี) ๑/๒๖๘/๓๕๒.

^{๐๐} อจ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๑/๑๒๗.

^{๐๐} วิสุทฺธิ.(ไทย) ๑/๒๖๘/๓๕๒.

๒. วิหาร หมายถึง แบบแห่งการดำรงชีพที่บริสุทธิ์ทางศาสนา เช่นคำว่า “ทิพวิหาร” ซึ่งหมายถึงการดำรงชีพอย่างเทพหรือชีวิตในสวรรค์ และ “อริยวิหาร” ซึ่งหมายถึงการดำรงชีพที่ประเสริฐ^{๐๐}

นอกจากนี้ ท่านยังอธิบายว่าคำว่า “พรหม” หมายถึง ผู้ประเสริฐ คำว่า “วิหาร” หมายถึงความเป็นอยู่ประเสริฐด้วยอัปมัญญา ๔ เมื่อกล่าวรวมกันจึงหมายถึงความเป็นอยู่ที่ประเสริฐของบุคคลผู้ประเสริฐชื่อว่าพรหม^{๐๙} พรหมวิหาร มีองค์ประกอบ ๔ ประการ ดังนี้

๑. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาให้คนอื่นมีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้าและเป็นความรักใคร่ที่ปราศจากราคะความกำหนัด เช่น ความรักระหว่างมารดาบิดากับบุตรธิดา

๒. กรุณา ความสงสารคิดช่วยให้คนอื่นพ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ หมายถึง ความเอ็นดูพอใจในการช่วยเหลือให้ผู้อื่นได้รับความสุขโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน

๓. มุทิตา ความพลอยยินดี ชื่นใจ เมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีมีสุข และเจริญอกงามยิ่งขึ้นไป ความยินดีพอใจในการช่วยเหลือ ให้ผู้อื่นได้รับความสุขความเจริญ หรือผู้ที่เขามีความสุขความเจริญอยู่แล้ว ซึ่งตรงข้ามกับความริษยา

๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นถึงสภาวะที่สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรมของตน^{๐๑}

ส่วนพรหมวิหารอุเบกขา คือ อุเบกขานั้นเป็นอาการของความเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลาย ท่านยกตัวอย่างเช่นภิกษุผู้มีใจประกอบด้วยอุเบกขาแม้ไปยังทิศต่าง ๆ^{๐๒} ลักษณะที่สำคัญในแง่การปฏิบัติคือการวางใจเป็นกลางต่อสัตว์ทั้งหลาย โดยให้กระทำไว้ในใจว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ผู้ทำกรรมเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น ดังพุทธพจน์ว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นกำเนิด มี

^{๐๐} Ven. P. Vajiranana, 1961 a: 1019

^{๐๙} พระสังฆมณฑลธรรมจริยะ, **ปรมัตถสัทธัมมปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มุลินีสังฆมณฑลธรรมจริยะ, ๒๕๒๕), หน้า ๑๙๐.

^{๐๑} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๒/๑๙๔, ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๗๑/๔๙.

^{๐๒} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๑๐/๘๒.

กรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมที่เป็นพื้ง เป็นทายาทของกรรม ผู้ทำกรรมใดไว้อย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น^{๐๐}

กรณีตัวอย่างการใช้หลักอุเบกขาในพรหมวิหาร

คุณลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงการเจริญอุเบกขา เราอาจสังเกตจากเนื้อหาของมหาโควินทสูตร ดังมีเรื่องเล่าถึงอดีตชาติที่พระพุทธองค์ทรงเสวยพระชาติเป็นมหาโควินทพราหมณ์ พระองค์เคยเจริญอุเบกขาจิตแผ่ไปในสรรพสัตว์อย่างไม่มีขอบเขต ดังข้อความว่า “มหาโควินทพราหมณ์มีอุเบกขาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูรณ์ และเป็นมหัคคตะ”^{๐๑} ตรงกับข้อความในมหาสุทฺธสสนสูตรที่พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าเรื่องการเจริญอุเบกขาจิตของพระเจ้ามหาสุทฺธสสนะให้ท่านพระอานนทฟังสาระสำคัญของเรื่องการแผ่อุเบกขาจิตเป็นเช่นเดียวกันกับที่กล่าวมาในมหาโควินทสูตร^{๐๐}

นอกจากนี้ ยังปรากฏอีกหลายสูตรที่แสดงถึงการเจริญอุเบกขาจิตในลักษณะนี้ เช่น เนื้อหาในเตวิชขสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงคุณสมบัติของพรหม เปรียบเทียบกับการเจริญพรหมวิหารธรรมของภิกษุในพระพุทธศาสนาว่า คุณสมบัติของพรหมที่เด่นชัดเช่นไม่มีเครื่องเกาะ ไม่คิดจองเวร ไม่คิดเบียดเบียน มีจิตไม่เศร้าหมอง บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจได้ เปรียบได้กับภิกษุผู้มีเมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต และอุเบกขาจิต อันไพบูรณ์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน^{๐๐} ซึ่งสอดคล้องกับข้อความในชัคควิสาณสูตรตนิทเทสว่า (พระปัจเจกพุทธเจ้า) เสพอาศัย...อุเบกขาอันเป็นวิมุตติตามกาล สัตว์โลกทั้งปวง มิได้เกลียดชัง จึงประพฤติดูอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด^{๐๐} คุณสมบัติดังกล่าวเป็นท่าทีของการเจริญพรหมวิหาร ๔ และในประเด็นเดียวกันเดียวกันนี้ ในอรรถกถาท่านได้ยกตัวอย่างการเจริญพรหมวิหารธรรมของมารดาบิดาต่อนบุตรว่า

^{๐๐} อ.ป.ญจก.(ไทย) ๒๒/๑๖๑/๒๖๕-๒๖๖.

^{๐๑} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๒๔/๒๕๖.ทิสที่ ๑ หมายถึง เทวโลก, ทิสที่ ๒ หมายถึง นรกและนาค, ทิสที่ ๓ หมายถึง ทิสยอยของทิศใหญ่หรือทิศรอง (วิสุทฺธิ. มหาฎีกา (บาลี) ๑/๒๕๔/๔๓๕) ส่วน มหัคคตะ หมายถึง อารมณ์ที่ถึงความเป็นใหญ่ ขั้นรูปาวจรและอรูปาวจร เพราะมีผลที่สามารถข่มกิเลสได้ และหมายถึง ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และปัญญาอันยิ่งใหญ่ (อภิ.สง.อ.(บาลี) ๑๒/๙๒.)

^{๐๐} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๖๒/๑๙๔.

^{๐๐} ที.ส. (ไทย) ๙/๕๕๗-๕๕๘/๒๔๕-๒๔๖.

^{๐๐} พ.ญ.(ไทย) ๓๐/๑๕๙/๔๙๗.

มารดาบิดาเกิดเมตตาความรักบุตร ตั้งแต่บุตรยังอยู่ในท้อง รอคอยที่จะเห็นบุตรเกิดมา อย่างปลอดภัยไร้โรค มีอวัยวะครบบริบูรณ์ พอบุตรเกิดมาแล้ว บางครั้งบางคราวบุตรนอนอยู่ ถูกลมแฉกกัดหรือนอนไม่สบายก็ร้องไห้ มารดาบิดาได้ยินบุตรร้องไห้ ก็เกิดความกรุณา ความ สงสารบุตร ในเวลาที่บุตรวิ่งเล่นได้ หรือในเวลาที่บุตรเจริญเติบโตน่ารักน่าเอ็นดู มารดาบิดา มองดูด้วยจิตใจที่อ่อนโยนเบิกบานบันเทิงใจเกิดมุทิตา ความพลอยยินดี เวลาบุตรจบ การศึกษา ทำการงานแยกออกไปอยู่ครองเรือนเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้มารดาบิดาก็เกิด อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ห่วงใยในบุตรนั้น ด้วยคิดว่า ลูกของเราสามารถดำรงตนอยู่ได้แล้ว ดังนั้น ท่านจึงเรียกว่ามารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร^{๐๐}

จากหลักฐานที่แสดงนี้สนับสนุนหลักความจริงที่ว่าชีวิตมนุษย์ย่อมตกอยู่ใน สถานการณ์ ๔ อย่างซึ่งต้องรู้เท่าทันและเลือกปฏิบัติให้ถูกต้องตามสถานการณ์นั้น ๆ คือ

สถานการณ์ที่ ๑ เมื่อเพื่อนมนุษย์มีความเป็นอยู่อย่างปกติสุขไม่เดือดร้อน ไม่มี อันตราย ไม่มีปัญหาอะไร พระพุทธศาสนาให้ใช้หลักเมตตาคือความรักความอยากให้เขาเป็นสุข และเป็นความปรารถนาในท่าที่ความเป็นมิตร

สถานการณ์ที่ ๒ เมื่อเพื่อนมนุษย์ตกต่ำ เดือดร้อน มีทุกข์ มีปัญหา พระพุทธศาสนา สอนให้ย้ายความรู้สึกจากเมตตาไปเป็นกรุณาคือรู้สึกพลอยห่วงใยและห่วงใยในความทุกข์และ คิดที่จะปลดเปลื้องหรือทำอย่างใดอย่างหนึ่งให้เขาพ้นจากความทุกข์เท่าที่เราจะช่วยได้

สถานการณ์ที่ ๓ เมื่อเพื่อนมนุษย์ประสบความสำเร็จ มีความสุขมีฐานะ ยศถาบรรดาศักดิ์ มีอำนาจวาสนาจากผลการกระทำอันเป็นสัมมาอาชีวะ พระพุทธศาสนาสอนให้ ย้ายความรู้สึกจากเมตตากรุณาไปสู่มุทิตา คือมีความรู้สึกชื่นชมยินดีส่งเสริมสนับสนุนในความสุ ขความสำเร็จตามควรแก่การกระทำของผู้นั้น

สถานการณ์ที่ ๔ เมื่อเพื่อนมนุษย์ประสพกับกฎธรรมชาติหรือได้รับผลการกระทำตาม กฎธรรมชาติคือตามความเป็นไปแห่งเหตุปัจจัย พระพุทธศาสนาสอนให้ย้ายจากจริยธรรมที่มีต่อ เพื่อนมนุษย์ให้กลับมาตั้งอยู่บนฐานแห่งสังขธรรมคือการยอมรับความจริงตามกฎธรรมชาติคือใช้ หลักอุเบกขา ไม่ใช่มอบรับหรือหลงยึดอยู่กับบัญญัติธรรมตามใจชอบ แต่เป็นการยอมรับด้วยการ วางใจเป็นกลางในสถานการณ์ที่เพื่อนมนุษย์ได้รับตามธรรมนิยามนั้น ๆ เป็นท่าทีของความนิ่งเฉย

^{๐๐} อ.พ.อ. (บาลี) ๒/๓๑/๑๑๑.

เพื่อรักษาธรรม^{๐๐} เป็นธรรมที่เป็นตัวเชื่อมโยงให้การอยู่ร่วมกันของมนุษย์เป็นไปอย่างถูกต้องเหมาะสม

จะเห็นได้ว่าพรหมวิหารธรรมเป็นธรรมที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ถ้ามนุษย์อยู่ด้วยกันโดยมีน้ำใจเอื้อเพื่อช่วยเหลือกันตามสถานการณ์ทั้ง ๓ ข้างต้น โลกมนุษย์จะอยู่อย่างสันติ ในขณะที่สถานการณ์ที่ ๔ มีความสำคัญในฐานะเป็นฐานรองรับให้ความสัมพันธ์ดังกล่าวดำเนินไปได้ด้วยดีและทำให้สังคมเกิดสันติสุข

สาเหตุสำคัญที่ทำให้ชีวิตมนุษย์ตกอยู่ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว เนื่องจากมนุษย์ไม่ได้อยู่ตามลำพัง ภายใต้โลกมนุษย์นี้มีสิ่งที่เป็นฐานรองรับ ซึ่งได้แก่สังฆธรรมหรือธรรมที่เป็นหลักการของธรรมชาติที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นไปตามหลักความถูกต้องดีงาม ธรรมหรือความเป็นจริงของกฎธรรมชาตินี้ครอบคลุมและครอบครองธรรมชาติทั้งหลายไว้ทั้งหมด โลกมนุษย์ตั้งอยู่บนรากฐานของความเป็นจริงของธรรมซึ่งสำคัญกว่าความสัมพันธ์ในหมู่มนุษย์ที่มนุษย์ไม่ควรดำเนินชีวิตให้เป็นการกระทบกระเทือนหรือทำลายธรรม แต่ควรดำเนินชีวิตเพื่อให้สอดคล้องกับตัวธรรม โลกมนุษย์จึงจะเป็นไปได้ด้วยดีโดยที่มนุษย์ไม่ใช่มีหน้าที่แต่เพียงที่จะรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับมนุษย์ด้วยหลักความเมตตา กรุณา และมุทิตาเท่านั้น แต่จะต้องมีหน้าที่รักษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับกฎธรรมชาติด้วย ดังนั้น ต้องมีหลักอุเบกขาเข้ามาเป็นฐานรองรับความสัมพันธ์นั้น สังคมจึงจะเกิดสันติสุขอย่างแท้จริง^{๐*}

ดังนั้นสภาวะของอุเบกขาในพรหมวิหารจึงเป็นฐานรองรับและรักษาคุณภาพให้การปฏิบัติเมตตา กรุณา และมุทิตาเป็นไปตามสภาวะของตน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าอุเบกขาเป็นท่าที่ที่มนุษย์พึงมีต่อสังฆธรรมในขณะที่หลักปฏิบัติสามข้อเบื้องต้นนั้นเป็นท่าที่ที่พึงปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์หรือมนุษย์กับสรรพสัตว์ผู้ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตายในสังสารวัฏ แต่หลักการทั้ง ๔ ข้อ ไม่อาจแยกส่วนกันโดยเอกเทศได้ ตัวอย่างเช่น ถ้าสังคมใดหนักไปทางเมตตา กรุณา มุทิตา แต่ขาดอุเบกขา สังคมนั้นแม้จะมีความปกติสุขเพราะทุกคนมีน้ำใจช่วยเหลือกัน แต่ก็จะมีอ่อนแอในด้านการเคารพกฎ กติกา หรือความชอบธรรมในสังคม ซึ่งจะทำให้สังคมเสียดุลเช่นในสังคมไทย ในขณะเดียวกันสังคมใดเน้นหนักเรื่องอุเบกขาคือยึดกฎระเบียบของสังคมมากเกินไป แม้ว่าจะเอื้อต่อการจัดระบบสังคม แต่ก็ทำให้สังคมนั้นเสียดุลเช่นกันเพราะขาดหลักการมีน้ำใจ

^{๐๐} สุวัฒน์ จันทระจาง, ความเชื่อมุขยเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๓๕.

^{๐*} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

ช่วยเหลือกันเช่นในสังคมตะวันตก ดังเป็นที่ทราบกันดีว่า ในสังคมตะวันตกนั้นโดดเด่นในเรื่องการถือหลักเกณฑ์ กติกา และกฎหมายเป็นหลักสำคัญ จนทำให้เขาภาคภูมิใจว่าเป็น The rule of law ซึ่งหมายถึงสังคมที่ถือหลักการและรักษาความชอบธรรมไว้ได้ แต่เบื้องหลังความภาคภูมิใจดังกล่าวกลับแฝงไปด้วยสภาพปัญหาด้านจิตใจ เช่น สภาพจิตใจที่ตึงเครียด ว่าเหว่ กัดดัน เนื่องจากต้องต่อสู้ดิ้นรนอยู่ตลอดเพื่อให้เอาตัวรอดได้ในสังคมที่ยากต่อการหวังพึ่งพาคนอื่น ๐๐

แกนกลางที่สำคัญของหลักพรหมวิหาร ๔ คือ ต้องปฏิบัติให้สมดุลกันทั้งระบบ เช่น ถ้าทุกคนมีเมตตา กรุณา มุทิตา โดยมีอุเบกขากำกับอยู่ก็จะมีน้ำใจช่วยเหลือส่งเสริมกันด้วยความสัมพันธ์อันดีพร้อมทั้งดำรงรักษาความเป็นธรรมในสังคมและความเข้มแข็งรับผิดชอบในตัวตนไว้ได้ ในขณะที่เดียวกันก็จะอภิบาลโลกดำรงรักษาสังคมให้มีสันติสุขตั้งแต่สังคมเล็กในบ้านไปจนถึงสังคมสากลของมนุษยชาติ ๐๐

๒.๔.๓ อุเบกขาในโพชฌงค์

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ คืออุเบกขาอันเป็นอาการของความเป็นกลางแห่งธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นร่วมกัน ดังที่ท่านยกตัวอย่างว่า ภิกษุย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก(ความสงบ) อันอาศัยวิราคะ (ความคลายกำหนัด) ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ๐๐ มีคำนิยามความหมายว่า อุเบกขาได้มีความเป็นกลางในสหชาตธรรมทั้งหลาย ที่มาในพระบาลีว่า ภิกษุเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์อาศัยวิเวก ดังนี้ อุเบกขานี้ ชื่อว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ๐๐

โพชฌงค์หรือสัมโพชฌงค์ หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มีพระพุทธรูปองค์ที่ทำให้คำจำกัดความไว้ดังนี้ว่า ที่เรียกว่าโพชฌงค์เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ธรรม ๐๐ พระอรหันตญาณวิจิตรตามรูปศัพท์และแปลว่า องค์คุณของผู้ตรัสรู้หรือจะตรัสรู้บ้าง องค์ประกอบของการตรัสรู้บ้าง หลักธรรมเรื่องโพชฌงค์นี้ถือเป็นสนามปฏิบัติการทางปัญญาเป็นธรรมที่เกื้อหนุนในการเจริญสมาธิและเป็นที่ใช้เพื่อประโยชน์ที่สูงขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือวิชาและวิมุตติเป็นหลักธรรมที่ทำหน้าที่ตรงกันข้ามกับนิรวณ ๕ ๐๐ นอกจากนี้ โพชฌงค์ ยังหมายถึงองค์ของผู้จะรู้

๐๐ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๑.

๐๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑-๓๓.

๐๐ ส.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๒/๑๐๙-๑๑๐.

๐๐ อภ.วิ.อ.(ไทย)๗๕/๑/๔๕๘.

๐๐ ส.ม.(ไทย)๑๙/๑๘๖/๑๑๙.

๐๐ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๗๙.

ธรรมสามัคคีอันเป็นเครื่องรู้ ธรรมที่ช่วยให้บรรลุสัจจะทั้งหลายหรือได้แก่ธรรมที่ทำให้ผู้เจริญ
วิปัสสนากัมมัฏฐานได้บรรลุมรรค ผลนิพพาน^{๐๐}

เมื่อว่าโดยหลักการ โพชฌงค์จัดเป็นธรรมที่ตรงกันข้ามกับนิรวณ^{๐๐} ดังนั้นจะเห็นได้ว่า
พระพุทธร่องค์ตรัสเรื่องโพชฌงค์ไว้ควบคู่ไปกับนิรวณ ๕ เป็นส่วนมากโดยฐานที่ทำหน้าที่ตรงกัน
ข้ามกันแม้คำบรรยายคุณลักษณะต่าง ๆ เกี่ยวกับโพชฌงค์ก็เป็นข้อความตรงกันข้ามกับคำ
บรรยายลักษณะของนิรวณ ดังพระพุทธร่องค์ว่าโพชฌงค์ ๗ ประการนี้ ไม่เป็นเครื่องกางกัน ไม่เป็น
ความเศร้าหมองแห่งจิตที่บุคคลเจริญแล้วทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชา
และวิมุตติ^{๐๐} เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายคลายกำหนด เพื่อดับทุกข์ เพื่อความสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง
เพื่อตรัสรู้^{๐๕} ผู้เจริญโพชฌงค์เป็นเหมือนคนมีดวงตาทำให้รู้ ทำให้ปัญญาเจริญ ไม่เป็นไปในฝ่าย
ความคับแค้น แต่เป็นไปเพื่อนิพพาน^{๐๐}

จากความหมายดังกล่าวโพชฌงค์จึงเป็นหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมคุณภาพชีวิตเป็น
เครื่องบำรุงและวัดคุณภาพจิต และเป็นองค์ประกอบแห่งธรรมสามัคคี^{๐๐} เป็นเครื่องรู้พร้อมเป็น
ธรรมสนับสนุนให้เกิดความรู้ชัดแจ้งในสัจจธรรม^{๐๐} องค์ประกอบ ๗ ประการของโพชฌงค์^{๐๐} ได้แก่

๑. สติ ความระลึกได้ หมายถึง ความสามารถทวนระลึกถึงหรือคุมจิตไว้กับสิ่งที่
จะพึงเกี่ยวข้องหรือต้องใช้ต้องทำในขณะนั้น ในโพชฌงค์นี้ สติมีความหมายคลุมตั้งแต่การมีสติ
กำกับกายและใจให้อยู่กับสิ่งที่กำลังกำหนดพิจารณาเฉพาะหน้าไปจนถึงการทวนระลึกรวบรวม

^{๐๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริเถร), **โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕,
(กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๒.

^{๐๐} **นิรวณ** หมายถึง เครื่องกางกันจิต เครื่องเศร้าหมองแห่งจิต ทอนกำลังปัญญา มี ๕ ประการคือ
(๑) กามฉันทะ ความพอใจในกาม (๒) พยาบาท ความคิดร้าย (๓) ถีนมิตะ ความหดหู่และเชื่องซึม (๔) อุทธัจจ
กุกุจจะ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ (๕) วิจิกิฉา ความลังเลสงสัย (อภ.ปญจก.(ไทย)๒๒/๕๑/๘๘.)

^{๐๐} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๒๑๕/๑๔๗-๑๔๘.

^{๐๕} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๒๐๑/๑๓๓.

^{๐๐} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๒๒๑/๑๕๔.

^{๐๐} ช.ม.(ไทย) ๒๙/๔๕/๑๕๙-๑๖๐.

^{๐๐} พิชุร มลิวัดย์, **คู่มือการศึกษาโพธิปักขิยธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : กรมการ
ศาสนา, ๒๕๒๘), หน้า ๕๕-๕๖.

^{๐๐} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๔๓-๒๔๔.

เอาธรรมที่ได้สดับเล่าเรียนแล้วหรือสิ่งที่จะถึงเกี่ยวข้องต้องใช้ต้องทำมานำเสนอต่อปัญญาที่ไตร่ตรองพิจารณา

๒. ธรรมวิจย ความเพียรธรรม ความสอดส่องสืบค้นธรรม มุ่งถึงการใช้อุปนัยสอบสวนพิจารณาสิ่งที่สติกำหนดไว้หรือธรรมที่สตรระลึกกรรมมานำเสนอนั้นตามสภาวะ เช่น ไตร่ตรองให้เข้าใจความหมายจับสาระของสิ่งที่พิจารณานั้นได้ ตรวจตราเลือกเฟ้นเอาธรรมหรือสิ่งที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจ มองเห็นอาการของสิ่งที่พิจารณานั้นเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เข้าใจสภาวะที่เป็นไตรลักษณ์ตลอดจนปัญญาที่มองเห็นอริยสัจ

๓. วิริยะ ความเพียร หมายถึง ความแก่งัดกล้าเข้มแข็ง กระตือรือร้นในธรรมหรือสิ่งที่ปัญญาเพียรได้ อาจหาญในความดี มีกำลังใจสู้กิจ บากบั่น รุดไปข้างหน้า ยกจิตไว้ได้ ความไม่หุดหู่ ถดถอยหรือท้อแท้

๔. ปีติ ความอิ่มใจ หมายถึง ความเิบอิ่ม ปลอดปลื้มปรีดิ์เปรม ตื่นเต้น ชาบซึ่งชุ่มชื่น ชาบชาน และความพอใจ

๕. ปัสสัทธิ ความสงบกายสงบใจ หมายถึง ความผ่อนคลายกายใจ ความสงบระงับ ความไม่กระสับกระส่าย

๖. สมภาจิ ความมีใจตั้งมั่น หมายถึง ความมีอารมณ์หนึ่งเดียว จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต

๗. อุเบกขา ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นแจ้งตามความเป็นจริง หมายถึง ความมีท่าทีเฉย นิ่งดูไปในเมื่อจิตแน่วแน่อยู่กับกิจที่ทำและสิ่งต่าง ๆ ที่ดำเนินไปด้วยดีตามแนวทางที่กำหนดไว้หรือตามที่กำหนดไว้หรือตามที่มันควรจะเป็น ไม่แทรกแซงให้เสียการ

องค์ธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการนี้ ได้แก่ธรรมที่เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงกระตุ้นเสริมและทำให้โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไพบูลย์ยิ่งขึ้น ปัจจัยดังกล่าวเรียกว่าอาหารของโพชฌงค์ ส่วนธรรมฝ่ายอกุศลที่ไม่เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงให้เกิดโพชฌงค์เรียกว่าอนาหารของโพชฌงค์^{๐๐} เช่น อาหารของอุเบกขาสัมโพชฌงค์ได้แก่ โยนิโสมนสิการ ส่วนอนาหารได้แก่โยนิโสมนสิการหรือการขาดมนสิการ โดยแยบคายในสิ่งที่จะทำให้เกิดโพชฌงค์อันเป็นลักษณะตรงกันข้าม

^{๐๐} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๖๒-๑๖๗.

องค์ธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดสัมโพชฌงค์ ๗

๑. สติสัมโพชฌงค์ องค์ธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดสติสัมโพชฌงค์หรือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติในที่นี้หมายถึงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการและโลกุตระธรรม ๙ ถ้ามองอย่างกว้าง ๆ ได้แก่ การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านแสดงไว้ ๔ อย่าง คือ การมีสติสัมปชัญญะ การหลีกเลี่ยงบุคคลผู้มีสติเลอะเลือน การคบหาบุคคลผู้มีสติกำกับตัวดี และการทำจิตให้น้อมไปในสติสัมโพชฌงค์^{๐๐}

๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ องค์ธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ท่านได้แสดงไว้ ๗ ประการคือ ความเป็นนักไต่ถามสอบสวน การทำสิ่งต่าง ๆ ให้หมดจดสดใส^{๐๐} การปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน การหลีกเลี่ยงคนปัญญาทึบ การเสวนาคณมีปัญญา การพิจารณาเรื่องที่ ต้องใช้ปรัชาลึกล้ำ และการน้อมไปในการวิจยธรรม^{๐๐}

๓. วิริยะสัมโพชฌงค์ องค์ธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดวิริยะสัมโพชฌงค์ท่านแสดงไว้ ๑๑ ประการ ได้แก่ การพิจารณาเห็นภัยต่าง ๆ เช่น ภัยในอบายเป็นต้น การมองเห็นอาณิสสว่าเพียรพยายามไปแล้วจะได้ประสบผลวิเศษที่เป็นโลกียะและโลกุตระอย่างนั้น ๆ การพิจารณาวิถีแห่งการปฏิบัติว่าเป็นทางดำเนินของบุคคลยิ่งใหญ่อย่างพระพุทธเจ้าและมหาสาวกเป็นต้น เมื่อเราจะดำเนินทางนั้น มัวเกียจคร้านอยู่ไปไม่สำเร็จแน่ ความเคารพในอาหารบิณฑบาตว่าเราจะทำให้เกิดผลมากแก่ให้อาหารบิณฑบาต การพิจารณาความยิ่งใหญ่ของพระศาสดาว่าพระองค์สรรเสริญความเพียรเราควรบูชาอุปการะของพระองค์ด้วยการปฏิบัติบูชา การพิจารณาภาวะที่ตอนควรทำตัวให้สมกับการที่จะได้รับมรดกคือสัทธรรมอันยิ่งใหญ่ การบรรเทาโทษด้วยวิธีต่าง ๆ เช่นเปลี่ยนอิริยาบถและทำอาโลกัสถัญญา(นึกถึงแสงสว่าง) เป็นต้น การหลีกเลี่ยงคนเกียจคร้าน การคบหาคนขยัน พิจารณาสัมมปปธาน ๔^{๐๐} และการทำใจให้น้อมไปในวิริยะนั้น^{๐*}

^{๐๐} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๖๔/๑๔๓.

^{๐๐} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๖๔/๑๔๓.

^{๐๐} ทำสิ่งต่าง ๆ ให้หมดจดสดใส เช่น ผม ขน เล็บ ตัดให้เรียบร้อย ร่างกายอาบน้ำให้สะอาด ผ่านงูหมัดให้สะอาด ไม่เหม็นสาบเประอะเปื้อน ที่อยู่ไม่รกรุงรังเป็นต้น

^{๐๐} สัมมปปธาน หมายถึง ความเพียรชอบ หรือความเพียรที่ยิ่งใหญ่ มี ๔ อย่าง คือ (๑) สังวรปธาน เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้นยับยั้งบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้เกิด (๒) ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัดบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรก่อให้เกิดกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น (๔) ออนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและเพียรให้เจริญยิ่งขึ้นไป(อง.จตุกก. ๒๑/๑๔/๒๔-๒๖.)

^{๐*} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๖๕/๑๔๓-๑๔๔.

๔. ปิตีสัมโพชฌงค์ องค์ธรรมที่ทำให้เกิดปิตีสัมโพชฌงค์ท่านแสดงไว้ ๑๑ อย่าง เช่นกัน คือ ระลึกถึงพระพุทธรูป ระลึกถึงพระธรรมคุณ ระลึกถึงพระสังฆคุณ ระลึกถึงศีลคือความประพฤติดีงามของตน ระลึกถึงการบริจาคหรือการเสียสละที่ตนได้กระทำ ระลึกถึงเทวดา และ เทวธรรม ระลึกถึงภาวะสงบคือนิพพาน หลีกเว้นบุคคลผู้หมองเศร้า เสวนาคบหาคนแจ่มใส พิจารณาพระสูตรที่ชวนให้เลื่อมใส และทำจิตให้นุ่มไปในปิตี^{๐๐}

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ องค์ธรรมที่ทำให้เกิดปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ท่านได้แสดงไว้ ๗ ประการ คือ เสพโภชนะอันประณีต เสพบรรยากาศที่สุขสบาย เสพอิริยาบถที่สุขสบายประกอบ ความเพียรพอกปานกลาง หลีกเว้นคนลักษณะเคียดกระสับกระส่าย เสวนาคบหาคนผ่องคลาย สงบ และทำใจให้นุ่มไปในปัสสัทธิ^{๐๑}

๖. สมานีสัมโพชฌงค์ องค์ธรรมที่ช่วยให้เกิดสมานีสัมโพชฌงค์มี ๑๑ อย่าง ได้แก่ ทำสิ่งต่าง ๆ ให้หมดจดสดใส ฉลาดในนิमितต่าง ๆ ปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน ชมจิตในเวลาที่เหมาะสม ยกจิตในเวลาที่เหมาะสม เมื่อจิตไม่สุขสดชื่นก็ทำให้ว่าเรงด้วยศรัทธาและสังเวช^{๐๒} เมื่อจิตดำเนินไป ถูกต้องแล้วก็วางท่าที่เฉยคอยดู หลีกเว้นคนจิตไม่เป็นสมานี เสวนาคบหาผู้มีจิตเป็นสมานีพิจารณา ฌานวิโมกข์ และทำใจให้นุ่มไปในสมานี^{๐๓}

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ องค์ธรรมที่แสดงถึงกระบวนการในการอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดอุเบกขาสัมโพชฌงค์ด้วยโยนิโสมนสิการหรือการพิจารณาสภาวะธรรมทั้งหลายโดยแยบคาย เพราะการทำมนสิการโดยแยบคายในธรรมทั้งหลายให้มาก เป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขาสัมโพชฌงค์^{๐๔} แม้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคก็ได้อธิบายวิธีปฏิบัติเพื่ออบรมปัญญาให้เกิดอุเบกขาสัมโพชฌงค์ด้วยองค์ธรรม ๕ อย่าง^{๐๕} คือ

(๑) ความเป็นกลางในสัตว์ กล่าวคือการพิจารณาเห็นว่า ทั้งตนเองและคนอื่นย่อมเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน มาด้วยกรรมของตนและจักไปด้วยกรรมของตน ทุกคนจึงเสมอกัน

^{๐๐} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๖๕/๑๔๔.

^{๐๑} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๖๕/๑๔๖.

^{๐๒} สังเวช ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความสลดหดหู่ แต่หมายถึงอาการกลับได้คิดหรือเกิดแรงจิตใจที่จะเร่งทำสิ่งดีงาม (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๘๓.)

^{๐๓} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๖๕/๑๔๖.

^{๐๔} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๖๔.

^{๐๕} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๖๕/๑๔๖.

โดยกรรม จึงวางเฉยในสัตว์ทั้งหลายได้ หรือพิจารณาเห็นว่า คำว่า สัตว์ นั้น เป็นเพียงคำสมมติ ว่า โดยปรมาตม์แล้วไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา แต่อย่างใด

(๒) ความเป็นกลางในสังขาร คือพิจารณาเห็นว่า สิ่งของทั้งหลายไม่มีใครเป็นเจ้าของเช่น เครื่องนุ่งห่มเป็นต้น เป็นสิ่งที่ต้องเปลี่ยนแปลง คร่ำคร่า ผุพัง หรือต้องแตกสลายไปในที่สุด ดำรงอยู่ชั่วขณะหนึ่งเท่านั้นและเป็นเหมือนสิ่งของที่ยืมเขามาใช้เท่านั้น

(๓) ไม่คบหาบุคคลที่รักและหวงแหนสัตว์และสังขาร หมายความว่า การเว้นห่างจากบุคคลผู้ยึดมั่นถือมั่นในปียชนคนที่รักหรือสิ่งของต่าง ๆ โดยยึดถือว่าเป็นของตนไม่ยอมให้คนอื่นใช้สอยเมื่อเว้นจากบุคคลเช่นนี้ จิตย่อมวางเฉยเป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์

(๔) คบหาบุคคลที่มีใจเป็นกลางในสัตว์และสังขาร

(๕) น้อมจิตใจไปในทางที่จะก่อให้เกิดอุเบกขาสัมโพชฌงค์นั้นได้แก่น้อมจิตใจไปเพื่อให้อุเบกขาสัมโพชฌงค์ดำรงมั่นทุกอิริยาบถ

หลักโพชฌงค์และองค์ธรรมทั้งหลายในโพชฌงค์สรุปเป็นแนวปฏิบัติได้ว่าภิกษุได้เล่าเรียนสดับธรรมหรือคำสอนของท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณแล้วปลีกกายปลีกใจได้โอกาสเหมาะแล้ว ดำเนินตามกระบวนการต่าง ๆ เช่น ยกเอาธรรมที่ได้สดับหรือสิ่งที่ได้เล่าเรียนนั้นขึ้นมาทบทวน หวนระลึกนำมานึกคิด เป็นอันได้เจริญสติสัมโพชฌงค์ และเมื่อจิตตั้งมั่นอยู่กับสภาวะธรรมนั้น ๆ ตามกระบวนการองค์รวมของโพชฌงค์หน้าที่ของจิตในขั้นนี้ก็เพียงแต่วางทำที่นิ่งเฉยเพราะสภาวะธรรมทั้งหลายเป็นไปตามหน้าที่ของตนเมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ชื่อว่าได้เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์

อานิสงค์การเจริญโพชฌงค์

ปุถุชนผู้ไม่สามารถเจริญโพชฌงค์ให้บริบูรณ์ได้เท่าพระอรหันตชีนาสพแต่การเจริญโพชฌงค์ย่อมทำให้ได้รับอานิสงส์หลายประการ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้เองว่าผู้เจริญสติสัมโพชฌงค์จนถึงอุเบกขาสัมโพชฌงค์ พึงหวังผลอานิสงส์หลายประการ เช่น จะได้บรรลุมรรตผลทันทีในปัจจุบันหรือหากในปัจจุบันยังไม่ได้บรรลุก็จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย หรือจะได้เป็นพระอนาคามีในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งเป็นต้น ^{๕๐} การเจริญโพชฌงค์จึงมีอานิสงค์แก่ผู้ปฏิบัติทั้งในภพนี้และภพหน้าซึ่งสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่าโพชฌงค์ ๗ ประการนี้เป็นนิยนิก

^{๕๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๕-๑๑๗.

ธรรม^{๙๐} คือธรรมที่ตัดมูลรากแห่งวิภวาท ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้วนำสัตว์ออกจากวิภวาทได้^{๙๑}
การเจริญโพชฌงค์จึงเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อการพัฒนาจิตสู่ความเป็นอริยะตามหลักพระพุทธศาสนา

สภาวะของอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ๗

จากการศึกษาความหมายรวมทั้งบทบาทหน้าที่ของอุเบกขาสัมโพชฌงค์ พบว่า
หลักธรรมข้อนี้เป็นองค์ประกอบสำคัญของโพชฌงค์ ซึ่งมีสภาวะทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความมั่นคงไม่
หวั่นไหวในอริยธรรมและอนิยธรรมเพราะเป็นสภาวะจิตปราศจากความยินดียินร้ายในอารมณ์
นั้น ๆ ทั้งในสัตว์ บุคคล และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เป็นกุศลเจตสิก เมื่อเกิดมีแล้วย่อมจะช่วยให้จิตมี
ความเป็นกลาง ทั้งมีความยุติธรรมในจิตใจอยู่เสมอ^{๙๒}

สภาวะที่ถึงขั้นอุเบกขาสัมโพชฌงค์เป็นสภาวะจิตของพระอรหันต์ที่ไม่หวั่นไหวใน
อารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบเป็นจิตที่มั่นคงหนักแน่น สภาวะเช่นนี้เราอาจสังเกตได้จาก
คุณสมบัติของพระพุทธองค์ที่ทรงมีพระทัยมั่นคง หนักแน่น ไม่ไหวในอริยธรรมและอนิยธรรม
ทั้งหลายเพราะได้ทรงอบรมพระองค์มาอย่างสมบูรณ์ ขอยกตัวอย่างจากเหตุการณ์ตอนที่เมตตคุ
มาณพ^{๙๓} เข้าไปกราบทูลถามว่า เหตุที่พระองค์ได้ชื่อว่าอบรมตนแล้วเพราะทรงอบรมพระวรกาย
อบรมศีล จิต และอบรมปัญญาเป็นต้น ทรงละกิเลสได้ทั้งหมด เห็นแจ้งอริยสัจ ๔ ในขณะเดียวกัน
ก็ทรงประกอบด้วยอุเบกขา ๖ ประการคือ เมื่อทรงเห็นรูปทางพระเนตร สดับเสียงทางพระโสต ดม
กลิ่นทางพระนาสิก ลิ้มรสทางพระชิวหา ถูกต้องสัมผัสทางพระวรกาย และรู้แจ้งอารมณ์ทางพระทัย
แล้วก็ไม่ทรงดีพระทัย ไม่เสียพระทัย ทรงวางเฉย มีสติสัมปชัญญะมั่นคง สอดคล้องกับที่ท่านพระ
โสณเถระได้กล่าวไว้ว่า

ภูเขานินท่งที่บิยอมไม่สะเทือนเพราะลมฉนโค รูป เสียง กลิ่น รส

โณฏฐัพพะและธรรมารมณ์ทั้งมวล ทั้งที่เป็นอริยธรรมและอนิยธรรม
ย่อมทำจิตของผู้คงที่ให้หวั่นไหวไม่ได้ฉนนั่น จิตของผู้คงที่นั้นเป็นจิตตั้ง

^{๙๐} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๒๐๐/๑๓๓.

^{๙๑} อภ.สง.อ.(บาลี) ๘๓-๑๐๐/๙๘.

^{๙๒} พิชุร มลิวัดย์, *คู่มือการศึกษาโพธิปักขิยธรรม*, หน้า ๕๗.

^{๙๓} **เมตตคุมาณพ** เป็นสาวกคนหนึ่งในบรรดาสาวก ๑๖ คน คือ อชิตะ ติสสเมตเตยยะ ปุณณกะ
เมตตคุ โธตกะ อุปสีวะ นันทะ เหมกะ โตทยะ กัปปะ ชตุกัณณิ ภัทราวุธ อุทัย โปสาละ โมฆราช และปิงคิยะ ที่
พรหมณพาวรีผู้เป็นอาจารย์ส่งไปทูลถามปัญหาแก่พระพุทธองค์ (ขุ.จ.(ไทย) ๓๐/๓๑-๓๓/๑๖๖.)

มันไม่หวั่นไหว ไม่เกาะเกี่ยวด้วยอารมณ์อะไร เพราะท่านผู้คนที่พิจารณา
เห็นความเกิดดับของจิตนั้น^{๙๐}

๒.๔.๔ อุเบกขาในวิริยะ

วิริยะเบกขา หมายถึง อุเบกขาอันปรารถนาความเพียรที่ไม่ยิ่งหรือหย่อนจนเกินไปเพราะ
พิจารณาถึงความไม่เที่ยงของสังขารตามนัยแห่งพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุใส่ใจถึงอุเบกขานิमितเป็น
บางครั้งบางคราว^{๙๑} พระอรรถกถาจารย์ได้ให้ความหมายไว้ว่า อุเบกขาใด กล่าวคือความเพียรที่
ไม่หย่อนไม่ยิ่งของความเพียรเกินไป มาในพระบาลีอย่างนี้ว่า ภิกษุมนสิการนิมิตอุเบกขาตลอด
กาล ดังนี้ อุเบกขานี้ ชื่อว่า วิริยะเบกขา^{๙๒}

๒.๔.๕ อุเบกขาในสังขาร

สังขารูเบกขา หมายถึง อุเบกขาคือความเป็นกลางโดยไม่ยึดถือ และพิจารณา
สภาวะธรรมทั้งหลาย ท่านยกตัวอย่างสังขารูเบกขาที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งสมาธิ และ
สังขารูเบกขาที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของวิปัสสนาซึ่งมีประการต่าง ๆ กัน^{๙๓} มีพระอรรถกถาจารย์ได้ให้
ความหมายไว้ว่า อุเบกขาใดมีอาการเป็นกลาง มีการกำหนดพิจารณานิर्वรณเป็นต้น มีมาในพระ
บาลีอย่างนี้ว่า สังขารูเบกขาเท่าไร ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจสมาธิสังขารูเบกขาเท่าไร ย่อมเกิดขึ้น
ด้วยอำนาจวิปัสสนา สังขารูเบกขา ๘ อย่าง ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจสมาธิ สังขารูเบกขา ๑๐
อย่าง ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนา ดังนี้ อุเบกขานี้ ชื่อว่า สังขารูเบกขา^{๙๔}

สังขารูเบกขา (สังขาร + อุเบกขา+ญาณ) เป็นญาณที่เล็งเห็นอริยสัจ ๔ โดยเห็นแจ้ง
ชัดตามกำลังของญาณทัสสนะนั้นแล้วกำจัดกิเลสให้หมดไปตามกำลังของอริยมรรคญาณที่เกิดขึ้น
ในขั้นสุดท้ายย่อมสามารถทำลายอาสวะกิเลสทั้งหลายให้หมดไปจากตนเองโดยสิ้นเชิง ผู้บรรลุถึง
ขั้นนี้เรียกว่า “พระอรหันต์” สภาวะที่เรียกว่าความวางเฉยด้วยอุเบกขาจิตจะปรากฏในญาณขั้นนี้
เพราะในญาณก่อน ๆ ที่ผ่านมานั้นได้พิจารณาเห็นรูปนามสังขารทั้งหลายปรากฏเป็นสภาพที่
เลวร้ายต่าง ๆ เช่นปรากฏเป็นของน่ากลัว มีโทษ น่าเบื่อหน่าย เมื่อมาถึงญาณขั้นนี้แล้วจึงเกิด

^{๙๐} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๑-๓๓/๑๑๕-๑๑๘.

^{๙๑} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๐๓/๓๔๕-๓๔๖.

^{๙๒} อ.ภ.วิ.อ. (ไทย) ๗๕/๑/๑/๔๕๘.

^{๙๓} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๗/๙๑-๙๓.

^{๙๔} อ.ภ.วิ.อ. (ไทย) ๗๕/๑/๑/๔๕๘.

สภาวะจิตว่างเฉยไม่นิยมยินดีในรูปนามสังขารอีกต่อไป^{๐๐} ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคบาลีและฉบับภาษาอังกฤษ (The Path of Purity) กล่าวถึงสภาวะของสังขารุเปกขาญาณตรงกันว่า

จิตของพระโยคี ผู้รู้ ผู้เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมถอยกลับ วกกลับ และหวนกลับมาตั้งมั่นเป็นอุเบกขา หรือถอยกลับมาตั้งมั่นอยู่เปรียบเหมือนหยดน้ำในใบบัวที่ขอบใบงอเล็กน้อยแล้ว ย่อมถอยกลับมา กลิ้งกลับมา ไม่แตกกระจายหรือ เปรียบเหมือนชนปีกไก่ หรือสายเอ็นที่เขาเผาในไฟ ย่อมจะกลับมาโค้งกลับมาวกกลับมา ไม่เหี่ยยงออกไปแม้ฉันใด จิตใจของโยคีบุคคล(ผู้ถึงญาณนี้)ก็ฉันนั้นเหมือนกัน^{๐๐}

การที่จิตของโยคีบุคคลหวนกลับหรือวกกลับหมายถึง เมื่อพิจารณาเห็นว่าพระนิพพานเป็นทางแห่งสันติจึงสลัดทิ้งความเป็นไปของสังขารทั้งหลายแล้วแล่นเข้าสู่พระนิพพานหรือหากไม่เห็นพระนิพพานโดยความสงบ(สังขารุเปกขาญาณนั้น) ก็จะมีสังขารเป็นอารมณ์อย่างเดียวแล้วดำเนินไปอยู่แล้ว ๆ เล่า ๆ เปรียบเหมือนนกกาผู้รู้ทิศทางของพ่อค้าเดินทะเล^{๐๐} (สมัยโบราณ) เมื่อพวกพ่อค้าจะขึ้นเรือเดินทางไปในมหาสมุทร ได้จับเอานกกาที่เรียกว่านกกาผู้รู้ทิศ (ทิสากากะ) ไปด้วย คราวใดเรือถูกพายุพัดไปต่างถิ่น ผีก็ไม่ปรากฏ คราวนั้นพวกพ่อค้าก็จะปล่อยนกผู้รู้ทิศนั้นไป นกนั้นบินขึ้นสู่อากาศแล้วบินไปตามทิศน้อยใหญ่ทั่วทุกทิศ ถ้ามันเห็นผีก็จะบินมุ่งหน้าไปยังผีนั้นเลย แต่ถ้ามันไม่เห็นผีมันก็จะบินกลับมาเกาะไม้สลักเสากะโถงเรืออีก ผู้ปฏิบัติถึงสังขารุเปกขาญาณก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถ้าเห็นพระนิพพานอันเป็นทางสันติก็สลัดทิ้งความเป็นไปของสังขารทั้งปวงแล้วแล่นเข้าสู่พระนิพพานแต่ถ้ายังไม่พบพระนิพพาน ก็มีสังขารเป็นอารมณ์อยู่ดำเนินไปแล้ว ๆ เล่า ๆ อย่างนี้^{๐๕}

สภาวะธรรมที่เป็นเครื่องวัดว่าผู้ปฏิบัติได้บรรลุสังขารุเปกขาญาณแล้วได้แก่ ผู้ปฏิบัติหรือโยคีบุคคลนั้นบริบูรณ์ด้วยองค์คุณ ๖ ประการคือ (๑) การกำหนดต่าง ๆ ทำได้สะดวกสบาย ไม่ต้องขะมักเขม้นในการกระทำ (๒) กำหนดได้แน่วแน่เป็นเวลานานเพราะมีสมาธิ (๓) ยิ่งกำหนดอารมณ์ที่เกิดขึ้นยิ่งละเอียดประณีต อาการพองยุบหรือเกิดดับของท้องเห็นชัดเจนตั้งแต่เริ่มต้น

^{๐๐} ธนิต อยู่โพธิ์, วิปัสสนาภาวนา : วิธีปฏิบัติวิปัสสนาทดสอบรู้ผลด้วยตนเอง, กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๓๐, หน้า ๗๐ – ๗๑.

^{๐๐} วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๗๖๖/๓๓๓, Buddhaghosa, The Path of Purity, (Pe Muang Tin, Trans), (London : The pali Text Society, ๑๙๗๕), หน้า ๘๐๒-๘๐๓.

^{๐๐} วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๗๖๖/๓๓๓-๓๓๔, Buddhaghosa, The Path of Purity, หน้า ๘๐๓.

^{๐๕} อ. ญ. ก. (ไทย) ๒๒/๕๔/๕๒๗, วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๗๖๗/๓๓๓-๓๓๔.

จนกระทั่งสิ้นสุดลง (๔) ไม่มีเวทนาไม่ว่าสุขหรือทุกข์ เพราะกำหนดได้สมำเสมอ (๕) ไม่กลัว ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย จิตเป็นอุเบกขา (๖) จิตสงบนิ่งไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ข้องอยู่ในอารมณ์อื่น นอกจากอารมณ์ที่ต้องการ^{๑๐} สภาวะหรือปรากฏการณ์ของสังขารเปกขาญาณเป็นยอดแห่งโลกิยญาณ และเป็นด้านสำคัญที่เข้าสู่มรรคผลนิพพาน ดังนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องพิจารณาให้แน่นอนว่าบรรลุมรรคผลแล้ว ตราบใดที่ยังไม่บรรลุสังขารเปกขาญาณตราบนั้นจะไม่อาจบรรลุมรรคผลนิพพานได้เลย^{๑๑}

๒.๔.๖ อุเบกขาในเวทนา

เวทनुเบกขา หมายถึง อุเบกขาที่ไม่รู้ทุกข์ไม่รู้สุข (อทุกขมสุขเวทนา) หรืออุเบกขาเวทนา ท่านอธิบายด้วยการยกพระพุทธรูปหนึ่งที่ว่า ในสมัยใดจิตเป็นกามวจรกุศล สหระตด้วยอุเบกขาเกิดขึ้น...ในสมัยนั้น...อุเบกขา...ก็เกิดขึ้น^{๑๒} พระอรรถกถาจารย์ได้ให้คำนิยามไว้ว่า อุเบกขาใดที่หมายรู้ในความไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุข ที่มาในพระบาลีอย่างนี้ว่า กามวจรกุศลจิต ย่อมเกิดขึ้นในสมัยนั้น ดังนี้ อุเบกขานี้ ชื่อว่า เวทनुเบกขา^{๑๓} หลักฐานบางแห่งระบุว่าหมายถึงอุเบกขินทรีย์คือ ความเสวยอารมณ์ทางกายหรือทางใจที่สำราญก็มีใช่ไม่สำราญก็มีใช่มีสภาวะเป็นอุเบกขาเวทนา^{๑๔}

๒.๔.๗ อุเบกขาในวิปัสสนา

วิปัสสนูเบกขา หมายถึง อุเบกขาที่เป็นกลางในการค้นคว้าวิจัยธรรมได้แก่การพิจารณาพิจารณาความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตาแห่งสังขารธรรมทั้งหลาย ท่านยกตัวอย่างว่า สิ่งใดมีสิ่งใดเป็นย่อมละสิ่งนั้น ผู้ที่ละได้ย่อมได้อุเบกขา^{๑๕} พระอรรถกถาจารย์ให้ความหมายไว้ว่า อุเบกขาใดมีความเป็นกลางในการค้นหาพิจารณา ที่มาในพระบาลีอย่างนี้ว่า สิ่งใดมีอยู่เป็นแล้ว ย่อมละสิ่งนั้นเสีย ภิกษุยอมได้เฉพาะซึ่งอุเบกขา ดังนี้ อุเบกขานี้ชื่อว่า

^{๑๐} ธนิต อยู่โพธิ์, **วิปัสสนาภาวนา : วัฏปฏิบัติวิปัสสนาทดสอบรู้ผลด้วยตนเอง**,

กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, ๒๕๓๐), หน้า ๑๕๑-๑๕๔.

^{๑๑} พระมหาสุธน ยสสีโล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนา”,

วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๗๖.

^{๑๒} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๕๐/๕๓-๕๔.

^{๑๓} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๗๕/๑/๑/๔๕๘.

^{๑๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๐๗/๓๑๕.

^{๑๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๑/๒๔.

วิปัสสนูปกิเลส ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า วิปัสสนูปกิเลสคือตัวปัญญาที่ทำหน้าที่เป็นกลางในการพิจารณาสามัญญลักษณะและความเป็นกลางในสังขาร อุเบกขาชนิดนี้ย่อมเกิดขึ้นแก่นักปฏิบัติผู้ได้เจริญวิปัสสนาจนเห็นไตรลักษณ์ด้วยวิปัสสนาญาณของตน^{๐๐}

อุเบกขาในวิปัสสนูปกิเลส จัดอยู่ในประเภทวิปัสสนูปกิเลส คืออุเบกขาที่เป็นกลางในการค้นคว้าวิจัยธรรมหรือพินิจพิจารณาความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตาแห่งสังขารธรรมทั้งหลาย และเป็นตัวปัญญาที่ทำหน้าที่เป็นกลางในการพิจารณาสามัญญลักษณะและความเป็นกลางในสังขาร อุเบกขาประเภทนี้ย่อมเกิดขึ้นแก่นักปฏิบัติผู้ได้เจริญวิปัสสนาจนเห็นไตรลักษณ์ ด้วยวิปัสสนาญาณของตน^{๐๐} ท่านอธิบายสภาวะของอุเบกขาในวิปัสสนูปกิเลสว่า เกิดจากความวางเฉยในสังขารอารมณ์ทั้งปวง ไม่ยินดียินร้ายต่อทุกสรรพสิ่งเหมือนสภาวะของผู้ปราศจากกิเลส และไม่สะดุ้งสะเทือนต่ออารมณ์ทุกชนิด เป็นอุเบกขาที่มีกำลังแรงกล้า ถ้า मनสิการไม่ดีก็อาจเข้าใจผิดว่าตนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ซึ่งเป็นลักษณะของการถูกตัณหา มานะ ทิฏฐิเข้ามาครอบงำแทรกแซง ปรากฏการณ์แห่งสภาวะธรรมทั้งหมดของอุเบกขาที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้ แม้เป็นสิ่งที่ดีและเป็นเครื่องยืนยันว่าได้ปฏิบัติถูกวิธีแล้ว แต่หาก मनสิการไม่ดีหรือมีท่าทีการวางเฉยอันเกิดจากตัณหา มานะและทิฏฐิ ความวางเฉยดังกล่าวจัดเป็นวิปัสสนูปกิเลสประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวขัดขวางต่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติ^{๐๐}

วิปัสสนูปกิเลส หมายถึง อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา ธรรมารมณ์ที่เกิดแก่ผู้ได้ตรุณวิปัสสนา หรือวิปัสสนาอ่อน ๆ ทำให้เข้าใจผิดว่าตนบรรลุมรรคผลแล้ว เป็นเหตุขัดขวางให้ไม่ก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ^{๐๙} วิปัสสนูปกิเลสเป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมฐานไม่ก้าวหน้า เพราะเป็นอกุศลธรรมที่ขัดขวางต่อการปฏิบัติวิปัสสนา หรือทำให้วิปัสสนาหยุดลงเป็นสิ่งที่ทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง ซึ่งเกิดขึ้นในลำดับแห่งวิปัสสนาญาณที่ผู้บำเพ็ญเพียรอย่างแรงกล้าย่อมจะเห็นนามรูปพร้อมเหตุปัจจัยโดยแจ้งชัด ตัดความสงสัยในกาลทั้ง ๓ ได้ เช่น เห็นว่านามรูปนั้นเป็นเพียงสักว่านามรูป ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา มีความเกิดขึ้นและดับไปตามธรรมชาติ (อุทยัพพยานุปัสสนาญาณและกังคานุปัสสนาญาณ) เมื่อผู้ปฏิบัติได้บำเพ็ญเพียรถึงขั้นนี้กำลัง

^{๐๐} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๘๔/๑๗๕.

^{๐๐} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๘๔/๑๗๕.

^{๐๐} พระภัททนต์ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ, **วิปัสสนาทีปนีฎีกา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

^{๐๙} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๗๓๔-๗๓๕/๓๐๙.

ของสมาธิจะดีขึ้นมาก ทำให้จิตผ่องใสเป็นเหตุให้พบเห็นสิ่งที่แปลกประหลาดมหัศจรรย์ขึ้นอย่างที่ไม่เคยเห็นมาก่อน สิ่งเหล่านี้อาจทำให้ผู้ปฏิบัติหลงตัวเองว่าได้บรรลุผลแล้วจึงหยุดความเพียรในการปฏิบัติ ลักษณะของวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการนี้ ท่านพระสารีบุตรเถระได้แสดงไว้ในปฏิสัมภิทามรรค ดังข้อความตอนหนึ่งว่า “จิตย่อมกวัดแกว่ง หวั่นไหว เพราะโอภาส ญาณ ปิติ ปัสสัทธิ สุข อธิโมกข์ ปัคคหะ อุပ္ปฐานะ เพราะอุเบกขา” ^{๖๐} และในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายความไว้ ดังนี้

๑. โอภาส แสงสว่างที่แผ่ซ่านออกจากร่างกาย
๒. ญาณ ความรู้ ความเห็นนามรูปอย่างแจ่มแจ้ง
๓. ปิติ ความอิ่มใจ ทำให้กายและใจอึดแน่นไปทั่วสรีรกายทั้งสิ้น
๔. ปัสสัทธิ ความสงบกาย สงบจิต ระงับความกระวนกระวายเสียได้ด้วยดี
๕. สุข ความสุขที่ประณีต สุขุมเกิดขึ้นกับกายและจิต
๖. อธิโมกข์ ความเชื่อมั่นมีกำลังกล้าเป็นผ่องใสของจิตและเจตสิก(สิ่งที่เกิดกับจิต)
๗. ปัคคหะ ความเพียรที่พอดี คือไม่ยั้งไม่หย่อน ย่อมระครองจิตไว้ได้อารมณ์

ทั้งหลายทำให้จิตเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ

๘. อุပ္ปฐานะ สติอันตั้งมั่น ย่อมรักษาอารมณ์ไว้ได้ด้วยดี ดังปรากฏแก่ผู้มีทิพยจักขุ
๙. อุเบกขา ความมีจิตเป็นกลาง วางเฉยต่อสังขารทั้งปวง
๑๐. นิกันติ ความรักใคร่ มีอาการสุขุมละเอียดในวิปัสสนาซึ่งผู้ปฏิบัติไม่สามารถ

กำหนดได้ว่าเป็นกิเลสหรือว่าเป็นความสุขุมของจิตทำให้จิตเกิดความอาลัยในวิปัสสนูปกิเลสไม่ต้องการที่จะพรากจากไป ^{๖๑}

ปรากฏการณ์แห่งวิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๑๐ ประการนี้จะไม่เกิดขึ้นแก่บุคคล ๓ ประเภท คือพระอริยสาวกที่ได้บรรลุผลแล้ว ท่านผู้ปฏิบัติที่ดำเนินไปผิดทาง เช่น การเพ่งจิตคิดเสกขุให้เป็นปลาเป็นต้น และคนที่มีความเกียจคร้านเลิกละการปฏิบัติกัมมัฏฐานไปแล้ว ^{๖๒} แต่จะเกิดแก่ผู้มีความเพียรปฏิบัติวิปัสสนาผ่านอุทัพพยานวิปัสสนาหรือตรุณยานวิปัสสนาที่ยังอ่อน และการเกิดขึ้นของวิปัสสนูปกิเลสนี้ถือเป็นเกณฑ์ในการวัดว่าผู้ปฏิบัติได้ดำเนินมาถูกทางแล้ว ^{๖๓}

^{๖๐} ชุ.ปฏ.(ไทย) ๓๑/๖-๗/๔๒๕-๔๒๗.

^{๖๑} วิสุทธิ.(บาลี) ๒/๓๐๔/๓๑๐.

^{๖๒} วิสุทธิ.(บาลี) ๒/๗๓๔/๓๐๔-๓๐๕.

^{๖๓} พระภิกษุทันตะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ, วิปัสสนาทีปนิฎฐา, หน้า ๑๐๓.

สภาวะของอุเบกขาในวิปัสสนูปกิเลส ๑๐

อุเบกขาในวิปัสสนูปกิเลส จัดอยู่ในประเภทวิปัสสนุเบกขา คืออุเบกขาที่เป็นกลางในการค้นคว้าวิจัยธรรมหรือพินิจพิจารณาความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตาแห่งสังขารธรรมทั้งหลาย และเป็นตัวปัญญาที่ทำหน้าที่เป็นกลางในการพิจารณาสามัญญลักษณะ และความเป็นกลางในสังขาร อุเบกขาประเภทนี้ย่อมเกิดขึ้นแก่นักปฏิบัติผู้ได้เจริญวิปัสสนาจนเห็นไตรลักษณ์ ด้วยวิปัสสนาญาณของตน^{๐๐} ท่านอธิบายสภาวะของอุเบกขาในวิปัสสนูปกิเลสว่า เกิดจากความวางเฉยในสังขารอารมณ์ทั้งปวง ไม่ยินดียินร้ายต่อทุกสรรพสิ่งเหมือนสภาวะของผู้ปราศจากกิเลส และไม่สะดุ้งสะเทือนต่ออารมณ์ทุกชนิด เป็นอุเบกขาที่มีกำลังแรงกล้า ถ้ามโนการไม่ดีก็อาจเข้าใจผิดว่าตนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ซึ่งเป็นลักษณะของการถูกตมหา มานะ ทิฐิเข้ามาครอบงำแทรกแซง ปรากฏการณ์แห่งสภาวะธรรมทั้งหมดของอุเบกขาที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้ แม้เป็นสิ่งที่ดีและเป็นเครื่องยืนยันว่าได้ปฏิบัติถูกวิธีแล้ว แต่หากมโนการไม่ดีหรือมีท่าทีการวางเฉยอันเกิดจากตมหา มานะและทิฐิ ความวางเฉยดังกล่าวจัดเป็นวิปัสสนูปกิเลสประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวขัดขวางต่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติ^{๐๑}

๒.๔.๘ อุเบกขาในเจตสิก

ตัตรมฺหณฺตตุเบกขา อุเบกขาคือการที่ธรรมอันเกิดร่วมกันทั้งหลายดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอ และวางเฉยเสียได้ ไม่ต้องชวนชวายทำอะไรในขณะปฏิบัติเพราะสมาธิเป็นไปได้อย่างดี ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ให้ความหมายไว้ว่า อุเบกขาโดยยังสหชาตธรรมให้เป็นไปสม่ำเสมอ ที่มาในเยวาปนกรรมทั้งหลายมีฉันทะเป็นต้น อุเบกขานี้ ชื่อว่า ตัตรมฺหณฺตตุเบกขา^{๐๒}

ตัตรมฺหณฺตตุเบกขา เป็นความเฉยที่ไม่เอนเอียงไปในทางอคติใด ๆ คือ ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา และภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว องค์ธรรมได้แก่ ตัตรมฺหณฺตตตาเจตสิก

ความเป็นกลางในธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า ตัตรมฺหณฺตตตา ตัตรมฺหณฺตตานัน มีการทวงไว้ซึ่งจิตและเจตสิกให้เสมอกันเป็นลักษณะ มีการห้ามจิตและเจตสิกไม่ให้ยิ่งและหย่อนเป็นรส หรือมีการตัดขาดจากการตกไปในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นรส มีความเป็น

^{๐๐} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๘๔/๑๗๕.

^{๐๑} พระภิกขุทันตะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ, **วิปัสสนาทีปนิฎฐิกา**, หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

^{๐๒} อภ.วิ.อ.(ไทย)๗๕/๑/๑/๔๕๘.

กลางเป็นปัจจุบัน ด้วยอำนาจแห่งความวางเฉยต่อจิตและเจตสิก (และมีสัมป-
ยุตตรวมเป็นปทัฏฐาน) ตัตรมฺหัตตตานี้พึงเห็นเหมือนสารถิผู้วางเฉยต่อม้า
อาชาในยทั้งหลายที่วิ่งไปเรื่อยเรื่อย ฉะนั้น

ในชีวิตประจำวันตัตรมฺหัตตตา เมื่อกุศลจิตเกิดขึ้น ตัตรมฺหัตตตาเจตสิก มีในขณะที่เป็นโสภณจิต คือเป็นจิตฝ่ายดี ได้แก่ กุศลจิตมหาวชิราภจิต และมหากิริยาจิต ในชีวิตประจำวันในขณะที่เกิดเป็นไปในทาน ศีลภาวนา ขณะนั้นเป็นกุศลจิต มีตัตรมฺหัตตตาเจตสิกเกิดร่วมด้วยเสมอ ส่วนขณะที่จิตทำวัชคกิจของผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ ด้วยกุศลเหตุอย่างน้อย ๒ คือ อโลภเหตุ และอโทสเหตุ ขณะนั้นก็มีตัตรมฺหัตตตาเจตสิกเกิดร่วมด้วย แต่เป็นชาติวิบาก ตัตรมฺหัตตตาในชีวิตประจำวัน ที่พอจะเข้าใจได้ ก็เช่นในขณะที่ไม่ลำเอียงด้วยความรัก ความชัง ความกลัวหรือความไม่รู้ในเหตุผลความเหมาะสม แต่มีความเป็นกลาง มีความเที่ยงธรรม ขณะนั้นจิตเป็นกุศลซึ่งต้องมีตัตรมฺหัตตตาเจตสิกเกิดร่วมด้วย และปรุงแต่งจิตเจตสิกในขณะนั้น ให้มีความเป็นกลางเสมอกัน ไม่เอนเอียง นี่ก็เป็นเพียงเบื้องต้นเท่านั้น เพราะตัตรมฺหัตตตามีหลายระดับ ตั้งแต่ที่เกิดกับกุศลชั้นต่างๆ คือ ทาน ศีล สมณะ วิปัสสนา จนถึงที่เกิดร่วมกับมหากิริยาจิตของพระอรหันต์ ซึ่งมีความมั่นคงไม่หวั่นไหวจริงๆ เนื่องจากได้ดับกิเลสเป็นสมุจเฉทแล้ว จึงเป็นความละเอียดลึกซึ้งของสภาพธรรม ที่ยากจะเข้าใจในขั้นประจักษ์แจ้งตรงลักษณะตามความเป็นจริง แต่ปัญญาจากการฟังการสนทนา ในเรื่องสภาพธรรม ก็จะเป็นประโยชน์เกื้อกูลให้ค่อยๆ สะสมความเห็นถูกในสภาพธรรมเพิ่มขึ้น

๒.๔.๙ อุเบกขาในฌาน

ฌานอุเบกขา คือ อุเบกขาที่ผู้ปฏิบัติไม่ตกไปในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หมายถึง ไม่ติดมั่นในความสุขที่เลิศ ดังปรากฏในองค์ของตติยฌานว่า (ผู้บรรลุตติยฌาน) เป็นผู้มียุเบกขาอยู่^{๖๐} มีความหมายตามนัยของอรรถกถาว่า อุเบกขาใดเป็นชาติตกไปในความสุขแห่งฌานนั้น แม้เป็นสุขอันเลิศที่มาในพระบาลีอย่างนี้ว่า เป็นผู้เพ่งอยู่ดังนี้ ชื่อว่า ฌานอุเบกขา^{๖๑}

๒.๔.๑๐ อุเบกขาบริสุทธิจากข้าศึก

ปาริสุทธิอุเบกขา คือความบริสุทธิจากธรรมที่เป็นข้าศึกทุกอย่างได้ต้องขวนขวายในอันที่จะให้ธรรมที่เป็นข้าศึกนั้นสงบไปดังพระพุทธพจน์ว่า (พระโยคาวจรบรรลุ) ฌานที่ ๔ มีสติบริสุทธิ

^{๖๐} ที.สี.(ไทย) ๙/๙๗/๓.

^{๖๑} อภ.วิ.อ.(ไทย) ๗๕/๑/๑/๔๕๙.

เพราะอุเบกขาอยู่^{๐*} มีความหมายตามนัยของพระอรรถกถาจารย์ว่า อุเบกขาใดบริสุทธิ์จากปัจจุ
นิกรรมทั้งปวง ไม่ต้องขวนขวายแม้ในการสงบปัจจุนิกรรม ที่มีมาในพระบาลีอย่างนี้ว่า ฌานที่
๔ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา ดังนี้ อุเบกขานี้^{๐๑} ชื่อว่า ปาฐิตีอุเบกขา^{๐๒}

เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว เราได้
บรรลุดุคตฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่^{๐๓}

๒.๕ ความสัมพันธ์ของอุเบกขา

บรรดาอุเบกขาทั้ง ๑๐ เหล่านั้น จังคฺอุเบกขา พรหมวิหารอุเบกขา โพชฌังคฺอุเบกขา
ตตรมัชฌัตตฺอุเบกขา ฌานูเบกขา ปาฐิตีอุเบกขา โดยอรรถเป็นอย่างเดียวกัน คือเป็นตต
รมัชฌัตตฺอุเบกขา แต่ว่าความแตกต่างกันแห่งอุเบกขาตามที่กล่าวมานั้น เพราะแยกประเภทนั้น ๆ
ไว้ ดูความแตกต่างกันแห่งคนแต่ละคนเดียว คือโดยเป็นเด็ก เป็นหนุ่ม เป็นผู้ใหญ่ เป็นเสนาบดี
และเป็นพระราชอาเป็นต้น เพราะฉะนั้น บรรดาจังคฺอุเบกขาเป็นต้นเหล่านั้น ในที่ใดไม่มีจังค
คฺอุเบกขา พึงทราบว่าเป็นที่นั้นมีโพชฌังคฺอุเบกขาเป็นต้น หรือว่าในที่ใดไม่มีโพชฌังคฺอุเบกขา พึง
ทราบว่าเป็นที่นั้นมีจังคฺอุเบกขาเป็นต้น

อนึ่ง อุเบกขา ๖ เหล่านั้น ว่าโดยอรรถมีภาวะเป็นอันเดียวกัน ฉันทใด แม้สังขารอุเบกขา
และวิปัสสนุเบกขาก็เป็นภาวะอันเดียวกัน ฉันทนั้น ก็สังขารอุเบกขาและวิปัสสนุเบกขานั้น
คือปัญญานั้นเอง แยกแยกเป็น ๒ ด้วยสามารถแห่งกิจ เหมือนอย่างว่า เมื่อบุรุษถือไม้
มีลักษณะเหมือนเท้าแพะแสวงหาซึ่งเข้าไปสู่บ้านในเวลาเย็น เห็นงูนั้นนอนในที่หลบซ่อน
ในกองสิ่งของก็มองดูอยู่ด้วยสงสัยว่า ไซ้หรือไม้นอน เห็นเครื่องหมายดอกจันทน์ก็หมด
ความสงสัยจึงเป็นผู้วางเฉยในการที่จะวินิจฉัยว่าเป็นงูหรือมิใช่ ฉันทใด เมื่อพระโยคาวจรผู้
ปรารถนาวิปัสสนาเห็นไตรลักษณ์ด้วยวิปัสสนาญาณแล้ว ความเป็นผู้วางเฉยในการที่จะ
พิจารณาสังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นย่อมเกิดขึ้น ฉันทนั้นความเป็นผู้วางเฉย
(มัชฌัตตตา) นี้ ชื่อว่า วิปัสสนาอุเบกขา^{๐๔}

เหมือนอย่างว่า เมื่อบุรุษนั้นเอาไม้มีลักษณะเหมือนเท้าแพะกดคองแล้วแสวงหา
อาการที่จะปลอดภัยว่า โดยวิธีใด เราจะจับงูนี้ไม่ลำบาก และโดยอุบายอย่างไร เรา

^{๐*} ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๖/๒๓-๒๔.

^{๐๑} อภิ.วิ.อ.(ไทย) ๗๕/๑/๑/๔๕๙.

^{๐๒} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๑/๖.

^{๐๓} อภิ.วิ.อ.(ไทย) ๗๕/๑/๑/๔๕๙.

จึงจะไม่ให้ผูกมัดเราได้ ดังนี้ การวางเฉย (มัชฌัตตตา) ในการจับจึงมี ๓ ชนิด เมื่อพระโยคาวจรเห็นภพทั้ง ๓ ดุจไฟติดทั่วแล้ว เพราะเห็นไตรลักษณ์ ก็มีความวางเฉย (มัชฌัตตตา) ในการยึดถือสังขารชั้นนั้นเหมือนกัน มัชฌัตตตานี้ ชื่อว่า สังขารูเบกขา ด้วยประการตามที่กล่าวมานี้ แม้สังขารูเบกขาจะสำเร็จได้ก็เพราะวิปัสสนูเบกขาสำเร็จแล้วโดยแท้ ก็อุเบกขา (คือปัญญา) นี้แยกออกเป็น ๒ อย่างโดยกิจนี้ กล่าวคือการวางเฉยในการพิจารณา และในการยึดถือ ดังนี้ ส่วนวิริยูเบกขา และเวทณูเบกขาโดยอรรถต่างกัน และต่างจากอุเบกขาที่เหลือด้วย บรรดาอุเบกขาเหล่านั้น ตามที่กล่าวมาในที่นี้ ท่านประสงค์เอาฌานูเบกขา ฌานูเบกขานั้นมีความวางตนเป็นกลางเป็นลักษณะ มีความไม่คำนึงถึงเป็นรส มีการไม่ชวนชวายเป็นปัจจุภูฐาน มีความคลายปิติเป็นปัทภูฐาน

ในอธิการแห่งฌานที่ ๓ นี้ หากมีผู้ค้านว่า ฌานูเบกขานี้โดยอรรถก็เป็นัตตรมมัชฌัตตตูเบกขามีใช่หรือ และัตตรมมัชฌัตตตูเบกขานั้น ก็มิอยู่ในปฐมฌานและทุติยฌาน เพราะเหตุนั้น แม้ในปฐมฌานและทุติยฌานนั้นฌานูเบกขานี้ก็ควรกล่าวว่า อุเพกฺขโก จ วิหริติ (ผู้เพ่งอยู่) ดังนี้ เพราะเหตุไร จึงไม่ตรัสฌานูเบกขาไว้ ตอบว่า เพราะปฐมฌานและทุติยฌานนี้มีกิจยังไม่แจ่มแจ้ง. จริยังอยู่ กิจคือความแจ่มแจ้งในปฐมฌานและทุติยฌานนั้นไม่มี เพราะอุกกรรมอันเป็นข้าศึกทั้งหลายมีวิตกเป็นต้นครอบงำแล้ว แต่ในตติยฌานนี้ไม่มีข้าศึกคือวิตกวิจารณ์และปิตีครอบงำแล้ว เป็นอุจยกศีระขึ้นได้แล้ว มีกิจอันแจ่มแจ้งแล้ว เพราะฉะนั้น จึงกล่าวฌานูเบกขาไว้ในตติยฌานนี้แล ^{อนน}

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดอุเบกขา หมายถึง กุศลธรรมทั้งหลายมีโยนิโสมนสิการเป็นต้นที่มีอิทธิพลและสนับสนุนต่อการเกิดขึ้นของอุเบกขา. ^{อนอ} โยนิโสมนสิการที่เป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขาในที่นี้ หมายถึง เป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขาฝ่ายกุศลธรรมทุกประเภท แต่ท่านระบุไว้ชัดเจนคืออุเบกขาประเภทโพชฌงค์อุเบกขา ดังที่แสดงไว้ดังนี้

๒.๕.๑ โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ ประกอบด้วยคำว่า โยนิโส และมนสิการ โยนิโส มาจาก โยนิ ซึ่งแปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อุบาย วิธี ทาง ส่วนมนสิการ หมายถึงการทำในใจ การคิด คำนึงนึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ ทานแปลสืบ ๆ กันมาว่า การทำในใจโดย

^{อนน} อภ.วิ.อ.(ไทย)๗๕/๑/๑๔๖๐.

^{อนอ} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ภาณุสิทธิเถร),โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ, หน้า ๔๕๕.

แบบคาย^{๐๓๐} แม้การขยายความโยนิโสมนสิการก็เป็นไปตามกระบวนการแห่งปัญญาดังที่ท่าน
แยกประเด็นปลีกย่อยของโยนิโสมนสิการไว้ว่า

(๑) เป็นการคิดหรือพิจารณาโดยอุบาย (อุบายมนสิการ) คือคิดอย่างมีวิธีหรือคิด
ถูกวิธีหมายถึงคิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริงสอดคล้องกับสัจจะซึ่งจะทำให้หยั่งรู้สภาวะลักษณะ
และสามัญญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย

(๒) คิดเป็นทางหรือคิดถูกทาง (ปถมนสิการ) คือคิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับมี
ขั้นตอนคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผล ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่จะชักความ
นึกคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้องได้

(๓) คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุผล คิดอย่างมีเหตุผล (การณมนสิการ)
หมายถึง การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัยพิจารณาสืบสาวหาสาเหตุ
ให้เข้าใจถึงต้นเค้าหรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

(๔) คิดให้เกิดผล (อุปาทกมนสิการ) คือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ถึงถึง
การคิดอย่างมีเป้าหมาย ท่านหมายถึงการคิดการพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลุกเร้าให้
เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัวหายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติทำให้
จิตใจเข้มแข็งมั่นคง

กระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการ สรุปลงได้เป็น ๒ ประเภท คือ (๑) โยนิโสมนสิการ
ประเภทพัฒนาปัญญาโดยตรง มุ่งให้เกิดความเข้าใจตามความเป็นจริง ตรงกับสภาวะแท้ ๆ เน้น
ขจัดอวิชชาเป็นเครื่องนำไปสู่โลกุตตรสัมมาทิฐิ เป็นโยนิโสมนสิการระดับสังคม (๒) โยนิโ
มนสิการประเภทสร้างเสริมคุณภาพชีวิต มุ่งปลุกเร้าให้เกิดคุณธรรมหรือกุศลธรรมต่าง ๆ เน้นการ
สกัดหรือข่มตันหา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกียสัมมาทิฐิ เป็นโยนิโสมนสิการในระดับจริยธรรม^{๐๓๐}

นอกจากนี้ถ้ามองในแง่ประโยชน์ พระพุทธองค์ตรัสว่าโยนิโสมนสิการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์เป็นอันมาก^{๐๓๑} เช่นกันเป็นหลักประกันความตั้งมั่นไม่เสื่อมสูญแห่งพระสัทธรรม ดังพระ
พุทธพจน์ว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญไม่หายไป

^{๐๓๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๖๖๙ – ๖๗๐.

^{๐๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :
นํ้าอักษรการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๓๒๗-๓๒๘.

^{๐๓๒} อ.เอกก.(ไทย) ๒๐/๙๑/๑๕.

แห่งพระสังฆธรรม เหมือนโยนิโสมนสิการนี้ โยนิโสมนสิการย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อม
สูญ ไม่หายไปแห่งพระสังฆธรรม” ^{ON0}

โยนิโสมนสิการเป็นวิถีทางแห่งปัญญาที่มีความสำคัญในการชักนำสู่หลักปฏิบัติที่เป็น
มัชฌิมาปฏิปทาเพื่อเข้าถึงความดับทุกข์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้อย่างเน้นหนักว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิตฉันใด
โยนิโสมนสิการสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการมนสิการ โดยแยบคาย) ก็เป็นตัวนำเป็น
บุพนิมิต เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ
พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ^{ONx}

ในแง่ความสัมพันธ์กับอุเบกขา เนื่องจากลักษณะเด่นของโยนิโสมนสิการ คือเป็น
วิถีทางแห่งปัญญาหรือกระบวนการคิดตามแนวทางแห่งปัญญา และอุเบกขาต้องอาศัยความรู้คือ
ปัญญา นั้นแสดงว่า อุเบกขาต้องมากคู่กับปัญญาเสมอ เพราะต้องรู้ว่าอะไรคือความจริง อะไรคือ
ความถูกต้อง อะไรคือความดีงาม อะไรคือหลักธรรม เป็นต้น แล้วจึงปฏิบัติคือมีอุเบกขาได้ ดังนั้น
อุเบกขาจึงตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งปัญญา ^{ON0} นอกจากนี้ ความสำคัญของโยนิโสมนสิการในการละ
กุศลธรรมและเจริญกุศลธรรม ยังเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่เอื้อต่อการเกิดอุเบกขา เช่น โยนิโสมนสิการ
เป็นเหตุให้วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ที่ยังไม่เกิดก็ไม่ให้เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้ละวิจิกิจฉาที่
เกิดขึ้นแล้ว ^{ONU}

จากที่กล่าวมาจึงเป็นการชี้ชัดว่า โยนิโสมนสิการมีความสำคัญทั้งในแง่การละกุศล
ธรรมและการปลูกฝังกุศลธรรมให้เกิดขึ้น ในขณะเดียวกัน ก็เป็นฐานแห่งปัญญาที่เกื้อหนุนต่อ
อุเบกขาประเภท โพชฌงค์อุเบกขา และเป็นหลักธรรมที่ช่วยค้ำชูพระสังฆธรรมไม่ให้เสื่อมสูญ เป็น
ธรรมศักดิ์กันมิให้เกิดโมหะหรืออวิชชา ^{ONU} มีข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ เมื่อเทียบกับ
กระบวนการพัฒนาปัญญาโยนิโสมนสิการนี้จัดอยู่ในระดับที่เหนือศรัทธาเพราะเป็นขั้นที่เริ่มใช้
ความคิดของตนเองเป็นอิสระส่วนในระบบ รู้จักวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างตื้น ๆ ผิดเพี้ยน

^{ON0} อัง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๑๒๓/๑๙.

^{ONx} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๕๕/๔๔.

^{ON0} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, หน้า ๒๒.

^{ONU} อัง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๖๗/๑๒.

^{ONU} อัง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๐๓/๓๙.

เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์เป็นอิสระ ทำให้ทุกคนช่วยเหลือตนเองได้และนำไปสู่
จุดหมายของพุทธธรรมอย่างแท้จริง^{๐๐๓}

จึงสรุปได้ว่า การเกิดขึ้นของโยนิโสมนสิการจึงเป็นปัจจัยสำคัญในฐานะช่วยส่งเสริม
และเกื้อหนุนให้เกิดปัญญา และปัญญานี้เองที่เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการเกิดอุเบกขาประเภท
“ญาณอุเบกขา” หรือท่าทีความวางเฉยด้วยปัญญา ในฐานะเป็นสัมปยุตตธรรมของอุเบกขา เพราะ
หากขาดปัญญาซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญแล้ว การแสดงท่าทีวางเฉยหรือการถืออุเบกขาย่อมตก
ไปในฝ่ายแห่ง “อัญญาอุเบกขา” คือการวางเฉยด้วยอำนาจโมหะซึ่งเป็นธรรมฝ่ายอกุศลที่ควรละ
โยนิโสมนสิการ จึงมีความสำคัญในฐานะเป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขา ดังกล่าว

๒.๕.๒ พหุลีการ

ปัจจัยให้เกิดอุเบกขาอีกด้านหนึ่งได้แก่ “พหุลีการ” หมายถึง การกระทำมาก ๆ กระทำ
บ่อย ๆ การทำโดยต่อเนื่อง ตั้งใจปฏิบัติอย่างจริงจัง และกระทำอย่างสุดความสามารถ^{๐๐๔}ใน
กระบวนการพัฒนาจิตขึ้นไปสู่ความเป็นอริยะในแนวทางของพระพุทธศาสนา ปัจจัยหนึ่งที่เป็น
หลักปฏิบัติในหมวดธรรมทั้งหลาย เช่น หลักอิทธิบาท ๔^{๐๐๕}หลักอินทรีย์ ๕^{๐๐๖} ในหลักธรรมต่าง
ๆ เหล่านี้องค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งได้แก่วิริยะหรือความเพียรซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยให้บรรลุถึง
จุดหมาย เพราะในแง่การปฏิบัติวิริยะนี้ถือว่าเป็นแรงขับเคลื่อนให้การปฏิบัติเป็นไป เมื่อ
เปรียบเทียบความหมายจะพบว่าหลักการว่าด้วยวิริยะหรือความเพียรนี้สอดคล้องและสัมพันธ์กับ
หลักพหุลีการที่เป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขา ดังมีหลักฐานรับรองว่าบุคคลล่วงพ้นความทุกข์ได้เพราะ
ความเพียร^{๐๐๗} แม้แต่ในการเจริญสติปัฏฐาน พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสหลักความเพียรหรือพหุลีการนี้
ไว้เป็นองค์ธรรมสำคัญประการหนึ่งในบรรดาอูปการธรรม ๓ ประการ^{๐๐๘} ได้แก่

๑. อาตปปี ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลสให้ร้อนทั่วได้แก่ การตั้งใจปฏิบัติอย่างจริงจัง
๒. สติมา สติระลึกได้ก่อนที่ทำ ก่อนพูด ก่อนคิด คือการระลึกได้ก่อนรูปนามจะเกิด
๓. สัมปะชาโน มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม ได้แก่ การรู้รูปนามอยู่ทุกขณะ

^{๐๐๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๖๗.

^{๐๐๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ, หน้า ๑๒๕.

^{๐๐๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๕/๔๔.

^{๐๐๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๕/๔๔.

^{๐๐๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๓.

^{๐๐๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๓๐๒.

ในข้อที่ว่าด้วยความเพียรเครื่องเผากิเลส (อาตปปี) จึงสงเคราะห์เข้าในหลักพฤติการหรือหลักความเพียร(วิริยะ) ในฐานะเป็นอุปการธรรมสำคัญที่จะช่วยให้การปฏิบัติบรรลุผลสำเร็จ ดังนั้น ปัจจัยที่ก่อให้เกิดสภาวะจิตที่เป็นอุเบกขาจึงได้แก่หลักธรรมสำคัญ ๒ ประการคือ โยนิโสมนสิการและหลักพฤติการหรือวิริยะ ดังกล่าว

อย่างไรก็ตามแม้ว่าอุเบกขาจะมีสัมปยุตตธรรมที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดขึ้น แต่ในทางตรงกันข้ามอกุศลธรรมที่เป็นตัวขัดขวาง หรือเป็นปฏิปักษ์ธรรมของอุเบกขาก็มีอยู่ และพร้อมที่จะทำอันตรายต่อสภาวะของอุเบกขาจิตได้ทุกขณะ ถ้าผู้ปฏิบัติถูกอกุศลธรรมนั้นครอบงำ ปฏิปักษ์ธรรมดังกล่าวจะมีผลอย่างไร และมีการระงับขจัดไว้อย่างไรนั้นจะได้กล่าวต่อไป

จากการศึกษาลักษณะต่าง ๆ ของอุเบกขาและหมวดธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง จากหลักฐานในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค เป็นต้น สามารถนำผลการศึกษาดังกล่าวมากำหนดเงื่อนไขที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการศึกษาปรากฏการณ์เรื่องอุเบกขาได้ดังนี้

ก.เงื่อนไขเกี่ยวกับความหมายของอุเบกขา

ผู้วิจัยได้กำหนดเงื่อนไขที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการศึกษาปรากฏการณ์ เกี่ยวกับหลักคำสอนเรื่องอุเบกขาในสังคมไทย เงื่อนไขดังกล่าว อยู่ภายใต้ความหมายของอุเบกขาในพระสุตตันตปิฎก อรรถกถา ปิฎก และปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ดังนั้น เกณฑ์ตัดสินความหมายของอุเบกขาหรือความวางเฉยที่ถูกต้อง จึงสามารถกำหนดได้ ดังนี้

๑. อุเบกขาหรือความวางเฉยที่ถูกต้อง หมายถึง ท่าทีการถืออุเบกขาหรือความวางเฉยแบบมีปัญญากำกับ ที่ท่านเรียกว่า “ญาณูเบกขา” เป็นอุเบกขาที่อิงอาศัยความรู้คือปัญญา และต้องมาควบคู่กับปัญญาเสมอ เพื่อที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นประจักษ์ชัดว่า อะไรคือความจริง อะไรคือความถูกต้อง อะไรคือความดีงาม อะไรคือหลักการ เป็นต้น ดังนั้น อุเบกขาหรือความวางเฉยที่ถูกต้อง ในระดับภาษาที่เข้าใจกันจึงอยู่ภายใต้เงื่อนไขแห่งปัญญา

๒. อุเบกขาหรือความวางเฉยที่ไม่ถูกต้อง หมายถึง อุเบกขาหรือความวางเฉยแบบไม่มีปัญญากำกับที่เรียกว่า “อัญญานูเบกขา” ดังนั้น การกล่าวอ้างหรือการแสดงท่าทีวางเฉย ต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง แบบขาดการพิจารณาด้วยปัญญา จัดเป็นการปฏิบัติผิดหลักเกณฑ์ของอุเบกขา

ข. เงื่อนไขเกี่ยวกับเป้าหมายของการปฏิบัติตามหลักอุเบกขา

เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ในการปฏิบัติอุเบกขาที่ถูกต้อง จะอยู่ภายใต้เงื่อนไข ดังนี้
(๑) เป็นการปฏิบัติอุเบกขาเพื่อรักษาบุคคล (๒) เป็นการปฏิบัติอุเบกขาเพื่อรักษาสังคม (๓) เป็นการปฏิบัติอุเบกขาเพื่อรักษาธรรม

เงื่อนไขนี้ เกิดจากการปฏิบัติตามหลักอุเบกขาที่ประกอบด้วยปัญญา และเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่บุคคลและสังคม ดังเช่น พระธรรมปิฎกได้วิเคราะห์ว่า อุเบกขาที่เกิดจากปัญญา เป็นคุณภาพในจิตใจที่ช่วยให้เกิดประโยชน์ ๓ ด้าน คือ (๑) ช่วยรักษาบุคคล ด้วยการสร้างโอกาสให้บุคคลรู้จักรับมือกับผัสสะต่อเหตุผลและความเป็นจริงของโลกและชีวิตเช่น คอยดูแลให้เด็กทำการต่าง ๆ ด้วยตนเอง เพื่อช่วยให้เขาพัฒนาตนเองให้เข้มแข็งคิดเป็น ทำเป็น เป็นต้น (๒) ช่วยรักษาสังคม ด้วยการสนองเจตนารมณ์ของข้อตกลง (สมมติ) ที่วางไว้ โดยการปฏิบัติตามเป็นต้น ซึ่งจะทำให้เกิดความเสมอภาค เช่น การที่ทุกคนจะมีความเสมอภาคต่อหน้าหลักการ กฎเกณฑ์ กติกา และกฎหมาย เป็นต้น (๓) ช่วยรักษาธรรม ด้วยการทำให้มีการปฏิบัติตาม ไม่ถูกคนลวงละเมิด ดำรงรักษาไว้ได้ซึ่งความถูกต้อง ความชอบธรรม ความดีงาม หรืออย่างน้อยความสมเหตุสมผล^{๐๐*}

๒.๖ หลักอุเบกขาที่ใช้ผิดเป็นการส่งเสริมความแล้งน้ำใจ

ปัจจุบันเรา จะพบว่า สังคมไทยนั้นมีความเข้าใจที่ผิดในเรื่องของคำว่าอุเบกขา จึงจำเป็นต้องศึกษาที่เข้าใจที่ถูกต้องเพื่อเป็นแนวในการนำไปปฏิบัติในอุเบกขาที่ไม่ผิดพลาด ดังนั้นจึงสามารถวิเคราะห์แนวทางในอุเบกขาธรรมได้ดังนี้

๒.๖.๑ การสร้างความเข้าใจในเรื่องอุเบกขาให้ถูกต้อง

จากที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับหลักการหรือแนวคิดในเรื่องอุเบกขาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาในบทที่ผ่านมาแล้วเราจะพบว่าอุเบกขาตามความหมายทั่วไป สามารถสรุปได้ว่าอุเบกขา มาจากรากศัพท์ว่า อุป (อุปสรรค) เข้าไป ไกล และคำว่า อิกข (ธาตุ) เห็น พังพิจารณา หมายถึง การเข้าไปเพ่ง ดู พิจารณาแต่โดยทั่วไปศัพท์นี้จะได้รับการแปลว่า “ความวางเฉย” ซึ่งเป็นการแปลที่ค่อนข้างไม่ตรงกับรากศัพท์เดิม แต่การแปลอุเบกขาในลักษณะนี้ ก็เพื่อสื่อความหมายให้เข้าใจสภาวะและบทบาทหน้าที่ของอุเบกขา ตามนัยที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิ

^{๐๐*} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๙๖.

มรรคว่า อุเบกขา (ในพรหมวิหาร) มีสภาวะที่รักษาความเป็นกลาง กล่าวคือ การไม่ชวนชวายหรือสละความวุ่นวายในสัตว์ทั้งหลาย เพราะพิจารณาเห็นว่า สรรพสัตว์ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม อย่างไรก็ตาม เราจะพบความหมายของอุเบกขาอีกมิติหนึ่ง คือ อุเบกขาเป็นสภาวะจิตปรกติของพระอรหันต์ ซึ่งดูเหมือนจะควบคุมความหมายของอุเบกขาที่เป็นกระบวนการตรัสรู้และภาวการณ์ตรัสรู้ กล่าวคือ การที่จิตไม่หวั่นไหวในอวิชชาและอนิวิชชา จนถึงความตั้งมั่น มีความสมบูรณ์ด้วยสติและปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนพัฒนา ดังนั้น ความหมายของอุเบกขาในประเด็นหลังนี้ จึงตรงตามรากศัพท์ของอุเบกขามากกว่าที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า อุเบกขา คือ ความวางเฉยไม่สนใจสิ่งรอบข้าง

ในแง่ลักษณะสำคัญของอุเบกขา อาจสรุปได้ว่า จิตที่เป็นอุเบกขา มีลักษณะเป็นกลาง ๆ กล่าวคือ การพิจารณาเห็นสัตว์ทั้งหลายด้วยความเสมอภาคกัน เพราะปราศจากความรักหรือความเกลียด โดยมีปัญญาที่พิจารณาความเป็นจริงที่ว่า สัตว์ทั้งหลายตกอยู่ในอำนาจกฎแห่งกรรม ลักษณะของอุเบกขาที่ควรกล่าวถึงอีกประการหนึ่งคือ อุเบกขาในฐานะเป็นธรรมที่ขจัดภาวะความลำเอียงหรืออคติ และรักษาความชอบธรรมให้เกิดสันติสุขในสังคม ส่วนลักษณะสำคัญด้านการปฏิบัติจิตพบว่า หลักคำสอนเรื่องนี้มีบทบาทสำคัญต่อการฝึกฝนพัฒนาจิต ให้รู้เท่าทันสรรพสิ่งที่ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ และรู้เห็นตามความเป็นจริง จนทำให้จิตหลุดพ้นจากความยึดถือว่าเป็นตัว เป็นตน และบรรลุถึงเป้าหมายสุดท้ายที่สมบูรณ์คือ นิพพานในที่สุด

นอกจากนั้นเพื่อเป็นการปูพื้นฐานของความเข้าใจในประเด็นเกี่ยวกับความหมายของคำว่าอุเบกขาที่ถูกตั้งคำถามที่จะต้องพิจารณาความหมายของคำว่าอุเบกขาจากหมวดธรรมต่างที่เราได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ ๒ ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะทำให้เรามีหลักฐานในการประมวลความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่าอุเบกขามากขึ้น โดยความหมายของคำว่าอุเบกขาในหมวดธรรมต่าง ๆ นั้นมีดังต่อไปนี้

๑) อุเบกขาในพรหมวิหาร ๔ หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง อันจะทำให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นถึงสภาวะที่สัตว์ทั้งหลายเป็นไปตามอำนาจแห่งกรรมที่ตนกระทำ และเป็นหลักธรรมที่เกิดจากความสมบูรณ์แห่งเมตตา กรุณา และมุทิตา จัดเป็นอุเบกขาประเภทกระบวนการและภาวะตรัสรู้

๒) อุเบกขาในโพชฌงค์ ๗ มุ่งถึงความมีใจเป็นกลาง เพราะเห็นแจ้งตามความเป็นจริง คือการมีเท่าที่เฉยนิ่งดูไปในเมื่อจิตแน่วแน่อยู่มากกับกิจที่ทำ และสิ่งต่าง ๆ ที่ดำเนินไปด้วยดี

ตามแนวทางที่กำหนดไว้ หรือตามที่มันควรจะเป็น ไม่แทรกแซงให้เสียการ และอาจจัดเป็นอุเบกขาประเภทกระบวนการและภาวการณ์ตรัสรู้ธรรม

๓) อุเบกขาในสติปัฏฐาน ๔ ไม่ปรากฏเด่นชัดในฐานะหัวข้อธรรมหนึ่งของสติปัฏฐาน ๔ แต่จากความหมาย กระบวนการปฏิบัติ และผลการปฏิบัติสามารถวิเคราะห์ได้ว่า การใช้สติพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม เมื่อจิตสามารถละความยินดียินร้ายและละความยึดถือตัวได้จนกระทั่งสามารถรู้เท่าทันสภาพความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรู้เท่าทันและไม่ติดอยู่ในโลกธรรม ๔ คือ มีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข และทุกข์ ที่ปรากฏในโลกและสังคมมนุษย์ สภาวะจิตที่ละความยินดียินร้ายในสิ่งนี้และมีความสงบในภายในท่านจัดเป็นสภาวะของอุเบกขาในสติปัฏฐาน ๔ และอาจจัดเป็นอุเบกขาประเภทภาวการณ์ตรัสรู้ธรรม

๔) อุเบกขาในวิปัสสนาญาณ ๙ เป็นสภาวะที่เรียกว่าความวางเฉยด้วยอุเบกขาจิต ที่ปรากฏในญาณขั้นสังขารอุเบกขาญาณ กล่าวคือ หลังจากได้พิจารณาเห็นรูปนามสังขารทั้งหลายปรากฏเป็นสภาพที่เลวร้ายต่าง ๆ เช่นปรากฏเป็นของน่ากลัว มีโทษ น่าเบื่อหน่าย ในญาณก่อน ๆ แล้ว เมื่อมาถึงญาณขั้นนี้แล้วจึงเกิดสภาวะจิตวางเฉยไม่นิยมยินดีในรูปนามสังขารเป็นอุเบกขาอีกประเภทหนึ่งที่อาจจัดเข้าเป็นกระบวนการ และภาวะที่เกิดจากการรู้แจ้งธรรม

๕) อุเบกขาในวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ จัดเป็นอุเบกขาประเภทกระบวนการที่เกิดขึ้นระหว่างการปฏิบัติวิปัสสนา กล่าวคือเป็นสภาวะจิตที่วางเฉยต่อสังขารทั้งปวง ซึ่งหากพิจารณาไม่ดี อุเบกขาประเภทนี้จะถูกเรียกว่า “วิปัสสนูปกิเลส” หรือความเศร้าหมองแห่งวิปัสสนา แต่หากปฏิบัติถูกวิธีก็เกิดประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติอย่างยิ่งในฐานะเป็นเครื่องชี้วัดว่าผู้ปฏิบัติได้ดำเนินมาถูกทางแล้ว

๖) อุเบกขาในทศพิธราชธรรม ปรากฏในข้อว่าด้วย “อวิโรธนะ” คือ ความไม่คลาดจากธรรม ได้แก่ การที่พระมหากษัตริย์ทรงวางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงไม่หวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ร้าย เพราะลาภสักการะหรืออภิสารมณ์และอนภิสารมณ์ใด ๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งในส่วนยุติธรรมคือ ความเที่ยงธรรมก็ดี ทั้งในส่วนนิติธรรมคือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤตินำเคลือบคลาดวิบัติไป ดังนั้น จึงจัดเป็นอุเบกขาอีกประเภทหนึ่ง ที่เป็นภาวะผู้ทรงธรรม ผู้เที่ยงธรรม ซึ่งจะเกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรมขั้นสูงต่อไป

๗) อุเบกขาในทศบารมี จัดเป็นอุเบกขาอีกประเภทหนึ่ง ที่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนและสังคม ซึ่งเกิดจากการตั้งปณิธานที่แน่วแน่ชัดเจนแล้วดำเนินตามปณิธานหรือ

เป้าหมายนั้น ด้วยความวิริยะอุตสาหะ และด้วยจิตที่แน่วแน่ มั่นคง แม้จะพบอุปสรรคมากมายสักเพียงใด ก็หาได้หวั่นไหวและละเลิกปณิธานนั้นไม่ บุคคลตัวอย่างในกรณีนี้ เห็นจะไม่มีใครเกิน พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญตนตามปณิธานเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า

จากการรวบรวมความหมายของคำว่าอุเบกขามาทั้งหมดจากหมวดธรรมต่างๆ นั้น เราพบว่าความอุเบกขามีความหมายที่ค่อนข้างจะหลากหลาย กล่าวคือในพรหมวิหาร หมายถึงการวางเฉยเมื่อคนผู้อยู่ได้ปกครองทำผิด ซึ่งอุเบกขาในโพชฌงค์ ๗ อุเบกขาในสติปัฏฐาน ๔ อุเบกขาในวิปัสสนาญาณ ๙ อุเบกขาในวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ หมายถึงการวางเฉยต่ออารมณ์ทั้งสมถะและวิปัสสนาซึ่งมีความหมายแง่ของการปฏิบัติธรรม ส่วนในทศพิธราชธรรม หมายถึงความหนักแน่นวางเฉยต่อสภาพแวดล้อมทางการบริหารมีความหนักแน่นในหลักการไม่หวั่นไหว เรียกว่าอิริยธนะ ส่วนในทศบารมี หมายถึงการตั้งปณิธานในการทำมาดีด้วยการเข้าไปช่วยเหลือผู้ที่ทำกำลังตกทุกข์หรือได้รับความเดือดร้อน

อย่างไรก็ตามจากการกล่าวมาทั้งหมดนั้นเราสามารถที่จะสรุปความหมายของคำว่าอุเบกขาได้เป็น ๒ ประการ คือ

(๑) อุเบกขา หมายถึงการเข้าไปฟังพิจารณา การเฝ้ามองดูอยู่ใกล้ๆ^{๐๐๐}

(๒) อุเบกขา หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง วางใจเฉยได้ไมยินดียินร้ายเมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเห็นผลอันเกิดขึ้นโดยสมควรแก่เหตุและรู้ว่าพึงปฏิบัติต่อไปตามธรรม หรือตามควรแก่เหตุ นั้น ความรู้สึกวางใจเฉยดู เมื่อเห็นเขารับผิดชอบตนเองได้หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลอันสมควรแก่ความรับผิดชอบของเขาเอง ความวางที่เฉยคอยดูอยู่ในเมื่อคนนั้น ๆ สิ่งนั้น ดำรงอยู่หรือดำเนินไปตามควรของเขาตามควรของมัน ไม่เข้าข้างไม่ตกเป็นฝ่าย ไม่สอดใส่ไม่จู้จี้สวระเน ไม่ก้าวก่ายแทรกแซง จัดอยู่ข้อ ๔ ในพรหมวิหารจัดอยู่ข้อ ๗ ในโพชฌงค์ จัดอยู่ข้อ ๑๐ ในบารมี จัดอยู่ข้อ ๙ ในวิปัสสนูปกิเลส หรือความรู้สึก เฉย ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ เรียกเต็มว่า อุเบกขาเวทนา^{๐๐๐}

^{๐๐๐} พระมหาสันทัด จันทรทาทอง, “หลักคำสอนเรื่องอุเบกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีทรรคชะของพระสงฆ์ในกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙.

^{๐๐๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๒.

ความจริงแล้วคำว่าอุเบกขานั้นมีอยู่ ๒ ความหมายที่สำคัญก็คือ (๑) หมายถึงการวางเฉย มีข้อย่อยลงไปอีก ๒ ประการ คือ (ก) วางเฉยต่ออารมณ์ที่มากระทบ ซึ่งเป็นความหมายที่พระพุทธองค์ได้อธิบายกรอบในการปฏิบัติธรรมซึ่งจะต้องวางเฉยต่ออารมณ์ที่เข้ามาหรือสิ่งยั่วยวที่จะทำให้สมาธิเสียไป(ข)วางเฉยต่อการกระทำของผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชา เช่น หัวหน้ากับลูกน้อง บิดามารดากับบุตร ผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง เป็นต้น ซึ่งกรณีนี้ถือว่าเป็นการวางเฉยในแง่ของหลักการบริหารหรือการปกครอง (๒) หมายถึงการเข้าไปพิจารณาอย่างใกล้ชิดในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่เห็นว่าเป็นปัญหาหรือไม่เป็นปัญหา สมควรหรือไม่สมควรที่จะเข้าไปช่วยเหลือ

จากความหมายทั้ง ๒ ประการนี้เราจะพบว่า หากเป็นความเข้าใจของคนในสมัยพุทธกาลก็คงจะไม่ใช่เรื่องที่น่าสงสัยหรือเรื่องที่ทำให้เกิดความเสียหายมากนัก แต่ที่เป็นปัญหาก็คือเมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่เข้ามาสู่สังคมไทยแล้วการตีความหรือการอธิบายความตามนัยคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นก็จะพบว่าคนไทยหรือสังคมไทยมีความเข้าใจผิดในเรื่องการตีความหรืออธิบายความในภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทย เป็นอย่างมาก ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการอธิบายความเรื่องความหมายที่ถูกต้องของคำว่าอุเบกขาให้กับคนในสังคมให้ได้รับทราบและทำความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวให้ดียิ่งขึ้น

๒.๖.๒ เผยแผ่องค์ความรู้ในเรื่องอุเบกขาอย่างทั่วถึง

เมื่อเราได้ทำการอธิบายเพื่อให้เห็นถึงกรอบของแนวคิดเรื่องอุเบกขาแล้ว ประเด็นต่อไปที่จะต้องศึกษาก็คือการตอบคำถามที่ว่าเราจะทำอย่างไรสังคมไทยถึงจะสามารถเข้าถึงข้อมูลหรือความจริงในเรื่อง การนำอุเบกขาไปใช้อย่างชัดเจน ซึ่งการที่จะทำให้สังคมไทยสามารถที่จะเข้าถึงความจริงเกี่ยวกับอุเบกขาธรรมนั้นก็ต้องทำโดยการ

๒.๖.๒.๑ เผยแผ่และประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับความหมายของคำว่าอุเบกขา

เพื่อเป็นแก้ไขปัญหาคำเข้าใจผิดหรือความคลาดเคลื่อนของข้อเท็จจริงเกี่ยวกับคำว่าอุเบกขาให้มากกว่าเดิม ด้วยการจัดทำหนังสือเผยแพร่ หรือจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา แล้วแทรกหัวข้อการบรรยายธรรมที่มีเรื่องของอุเบกขารวมอยู่ด้วยทั้งนี้ก็จะได้เป็นการทำให้ประชาชนได้รับรู้ถึงความหมายหรือเนื้อหาที่แท้จริงของคำว่าอุเบกขาที่ปรากฏในพระสูตร อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค มากขึ้น ซึ่งการที่จะสามารถเข้าใจความหมายของอุเบกขาหรือความวางเฉยที่ถูกต้อง จะต้องดำเนินการด้วยการอธิบายถึงว่าอะไรคือความหมายที่ถูกต้อง อะไรคือความหมายที่ผิด ดังนี้

(ก) อุเบกขาหรือความวางเฉยที่ถูกต้อง หมายถึงท่าที่การถืออุเบกขาหรือความวางเฉยแบบมีปัญญากำกับที่ท่านเรียกว่า “ญาณอุเบกขา” เป็นอุเบกขาที่อาศัยความรู้คือปัญญา และต้องมาควบคู่กับปัญญาเสมอ เพื่อที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นประจักษ์ชัดว่า อะไรคือความจริง อะไรคือความถูกต้อง อะไรคือความดีงาม อะไรคือหลักการ เป็นต้น ดังนั้น อุเบกขาหรือความวางเฉยที่ถูกต้อง ในระดับภาษาที่เข้าใจกันจึงอยู่ภายใต้เงื่อนไขแห่งปัญญา

(ข) อุเบกขาหรือความวางเฉยที่ไม่ถูกต้อง หมายถึง อุเบกขาหรือความวางเฉยแบบไม่มีปัญญากำกับที่เรียกว่า “อัญญอุเบกขา” ดังนั้น การกล่าวอ้างหรือการแสดงท่าที่วางเฉยต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง แบบขาดการพิจารณาด้วยปัญญา จัดเป็นการปฏิบัติผิดหลักเกณฑ์ของอุเบกขา

๒.๖๒.๒ ซึ่งแรงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการบำเพ็ญอุเบกขา

ในประการต่อมานอกจากเราจะทำการเผยแผ่ความหมายของคำว่าอุเบกขาลงแล้ว ก็จะต้องดำเนินการ อธิบายประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามหลักอุเบกขา ธรรม ด้วยทั้งนี้ก็ เพราะว่า ถ้าพึงเฉพาะการรู้ความหมายนั้นก็ไม่อาจจะก่อให้เกิดประโยชน์ใดๆ ได้มากนักแต่หากว่า สังคมได้รับรู้ถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินชีวิตผ่านกระบวนการของการ ใช้อุเบกขาก็จะทำให้ผู้คนในสังคมเกิดอุตสาหะในการที่จะ ปฏิบัติหลักธรรมคือ อุเบกขาได้อย่างถูกต้องได้ รวมถึงการที่ผู้คนในสังคมสามารถที่จะปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับการใช้อุเบกขาอย่างถูกต้องอีกด้วย

ซึ่งประโยชน์ที่เกิดจากการปฏิบัติตามหลักอุเบกขาที่ประกอบด้วยปัญญา นั้นสามารถที่จะยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นกับบุคคลและสังคมได้ ดังที่พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต)ได้วิเคราะห์ว่า อุเบกขาที่เกิดจากปัญญาย่อมเป็นคุณูปภาพในจิตใจที่ช่วยให้เกิดประโยชน์ ๓ ด้าน คือ

(ก) ช่วยรักษาบุคคล ด้วยการสร้างโอกาสให้บุคคลรู้จักรับผิดชอบต่อเหตุผล และความเป็นจริงของโลกและชีวิตเช่นคอยดูแลให้เด็กทำการต่าง ๆ ด้วยตนเอง เพื่อช่วยให้เขาพัฒนาดตนเองให้เข้มแข็งคิดเป็น ทำเป็น เป็นต้น

(ข) ช่วยรักษาสังคมด้วยการสนองเจตนารมณ์ของข้อตกลง(สมมติ) ที่วางไว้ โดยการปฏิบัติตามเป็นต้น ซึ่งจะทำให้เกิดความเสมอภาค เช่น การที่ทุกคนจะมีความเสมอภาคกันต่อหน้าหลักการ กฎเกณฑ์ และกฎหมาย เป็นต้น

(ค) ช่วยรักษาธรรม ด้วยการทำให้มีการปฏิบัติตาม ไม่ถูกคนลวงละเมิด ดำรงรักษาไว้ได้ซึ่งความถูกต้อง ความชอบธรรม ความดีงาม หรืออย่างน้อยความสมเหตุสมผล^{๐๐๐}

เมื่อเราได้ดำเนินการเกี่ยวกับการเผยแผ่ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องอุเบกขาให้กับสังคมได้ ๒ ด้านนี้ก็คือ(๑) ด้านความหมาย และ(๒)ด้านประโยชน์ที่จะเกิดจากการปฏิบัติตามกรอบแนวคิดเรื่องอุเบกขานั้นย่อมจะส่งผลต่อการวางท่าทีและเป้าหมายที่พึงประสงค์ต่อการบำเพ็ญอุเบกขาให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับบุคคลและสังคมไทยได้

๒.๗ วิธีแก้ปัญหาโดยใช้หลักอุเบกขาแบบพุทธจริยศาสตร์ในสังคมไทย

สังคมไทยถือว่าเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่เป็นรากฐานของคนไทยก็คือวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น สังคมไทยจึงมีรูปแบบของความเชื่อและวิถีชีวิต และวิถีทางวัฒนธรรมที่มีเนื้อหาของพระพุทธศาสนาแทรกอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในแง่ของวิถีคิดและการแก้ไขปัญหา คนไทยหรือสังคมไทยมักจะแก้ปัญหาภายใต้กรอบของวิถีคิดแบบพระพุทธศาสนา คือ แบบทางสายกลางอะลุ่มอล่วย เห็นใจซึ่งกันและกันไม่หักล้างหรือการใช้ความรุนแรง ซึ่งรูปแบบวิถีคิดดังกล่าวเป็นรูปแบบของการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ ซึ่งโดยมากการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาปรับประยุกต์ใช้เราจะพบว่ามี การนำหลักธรรมหลายข้อมาใช้คือ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท อิทัปปัจจยตา เป็นต้น และนอกจากนั้นก็ยังมีหลักธรรมบางข้อที่สามารถนำมาปรับใช้เพื่อการพัฒนาหรือการแก้ไขปัญหาในสังคมไทยได้ โดยเฉพาะหลักอุเบกขาธรรมที่เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญที่ไม่ค่อยมีการกล่าวถึงมากนัก แต่จากการศึกษาทั้งหมดในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นเห็นว่าพระพุทธองค์และเหล่าสาวกของพระพุทธองค์นั้นล้วนนำเอาหลักธรรมข้อนี้ไปใช้อยู่เสมอๆทั้งในส่วนของการปฏิบัติและในส่วนของการนำไปแก้ปัญหาหรือการพัฒนาในเรื่องต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าหลักอุเบกขาธรรมแบบพุทธจริยศาสตร์นั้นสามารถที่จะนำไปประยุกต์ใช้กับสังคมไทยในด้านต่างๆได้ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๗.๑ การประยุกต์ใช้กับสังคมไทยด้านการศึกษา

สำหรับประเด็นเรื่องการศึกษาถือว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะการศึกษานั้นถือว่าเป็นเครื่องในการพัฒนามนุษย์ โดยคำว่า “พัฒนา” ในความหมายของภาษาไทย หมายถึงการทำให้เจริญ ซึ่งสามารถนำมาพัฒนามนุษย์ในด้านสังคม เพื่อให้สังคมนั้น

^{๐๐๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๒.

เจริญเติบโตซึ่งในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้กล่าวไว้ว่า “การพัฒนา” หมายถึง การทำให้เจริญ^{๐๐๓} การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดี การกระทำที่เป็นเหตุให้บางสิ่งบางอย่างเจริญเติบโตขึ้น หรือ ขยายออกเพื่อให้ดีขึ้นกว่าที่มีอยู่เดิม และการพัฒนานั้นอาจจะเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม หรือมนุษย์ก็ได้^{๐๐๔}

ส่วนการพัฒนาในพระพุทธศาสนา มีการใช้คำว่า “ภาวนา” ซึ่งเป็นคำบาลีเป็นกิริยา ศัพท์ ที่มาจากคำว่า ภาเวติ ซึ่งตรงกับคำว่า วาทุเมติ หรือ คำว่า วัฒนา เป็นความหมายที่ใช้เรียก คำว่า ภาวนา

คำว่า ภาวนา แปลว่า การเจริญ^{๐๐๕} หมายถึง การทำให้มีขึ้น , เป็นขึ้น, การฝึกอบรมทำ สิ่งที่ยังไม่มีให้มีขึ้น การบำเพ็ญ ต่อมานิยมใช้คำว่า “พัฒนา” ซึ่งเป็นศัพท์ใหม่ในภาษาไทย แต่เดิม ใช้คำว่า เจริญ พระพุทธศาสนาใช้คำว่า เจริญ เป็นการฝึกอบรม เช่น เจริญสมถ เจริญวิปัสสนา แต่เดิมนั้น พระพุทธศาสนาใช้คำว่า ภาวนา คือ สมถภาวนา ฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ วิปัสสนาภาวนา ฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจตามเป็นจริง เมื่อกล่าวถึงคำว่า พัฒนา ก็คือ กล่าวถึงความเจริญ เป็นคำเรียกให้เข้าใจง่าย^{๐๐๖}

โดยหลักการพัฒนาดนเองนั้นก็คือการฝึกฝนหรือการพัฒนาภายใต้หลักไตรสิกขาซึ่ง ความหมายของคำว่า “สิกขา/ไตรสิกขา” นั้นคำว่า สิกขา หมายถึง ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อที่จะต้อง ปฏิบัติ ได้แก่ ศีล เรียกว่า ศีลสิกขา สมาธิ เรียกว่า จิตสิกขา และปัญญา เรียกว่าปัญญาสิกขา การศึกษา, การเล่าเรียน เช่น ปริยัติสิกขา^{๐๐๗} คำว่าสิกขานี้ตรงกับภาษาไทยว่า ศึกษา หมายถึง การเล่าเรียน ฝึกฝน และอบรม^{๐๐๘} อีกความหมายหนึ่งใช้คำว่า เรียน หมายถึง เข้ารับความรู้ จากผู้สอน, รับการฝึกฝนอบรมเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจหรือความชำนาญ,เช่น เรียนหนังสือ

^{๐๐๓} ราชบัณฑิตยสถาน,พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๗๗๙.

^{๐๐๔} คณาจารย์สถาบันราชภัฏสวนดุสิต, ความจริงของชีวิต ,พิมพ์ครั้งที่ ๓,(กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏสวนดุสิต,๒๕๔๗),หน้า ๑๗๓.

^{๐๐๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พัฒนาดน , พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก ,๒๕๔๔), หน้า ๙.

^{๐๐๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต),หลักแม่บทของการพัฒนาดน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๔๗), หน้า ๑๐-๑๕.

^{๐๐๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๑๑๙๐.

^{๐๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐๔.

เรียนวิชาความรู้, ฝึกให้เกิดความรู้ความเข้าใจจนเป็นหรือมีความชำนาญ^{๐๐*} เมื่อประกอบกันกับ คำว่า “รู้” จึงเป็นคำว่า “เรียนรู้” ซึ่งหมายถึงการเข้าใจความหมายของสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดย ประสบการณ์ที่ได้รับการเรียนรู้จนเกิดความรู้ความเข้าใจมีความชำนาญมาตามลำดับที่ได้จากการ ฝึกฝนอบรมมานั่นเอง ส่วนคำว่า “ไตร” ซึ่งตรงกับภาษาบาลีว่า “ติ” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Three” แปลว่า สาม และ คำว่า “สิกขา” ตรงกับภาษาบาลีว่า “สิกขา” ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “ศิกฺษา” แปลว่า การศึกษา ข้อควรศึกษา^{๐๐๐} เมื่อนำมารวมกันจึงแปลว่า ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง^{๐๐๐} อันเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา ฝึกหัด อบรมทางกาย วาจา ใจ และปัญญา หรือเรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา^{๐๐๐} ในพระไตรปิฎกนั้นได้แสดงถึงความสำคัญของไตรสิกขา ว่า สิกขา ๓ คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญาสิกขา เป็นสิ่งที่ภิกษุทั้งหลายควรทำ ดังพุทธ พจน์ที่ว่า

เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทาน อธิศีล สิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทาน อธิจิตสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่ง ในการสมาทาน อธิปัญญาสิกขา^{๐๐๓}

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบภิกษุผู้ที่ไม่ได้ไตรสิกขาว่า เหมือนดั่งลาที่เดินตามหลังฝูงโค คือ แม้ลาจะเดินตามหลังฝูงโค แต่ก็ไม่มีอะไรที่เหมือนกับโค เปรียบเหมือนภิกษุผู้ที่ไม่ได้ไตรสิกขา แม้ จะอยู่ในหมู่ภิกษุก็ไม่เหมือนภิกษุ^{๐๐๐} สำหรับผู้ที่ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขานั้นเรียกได้ว่า เป็น นักศึกษา เป็นนักปฏิบัติ เป็นนักปราชญ์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุผู้มีความเพียร มีความเข้มแข็ง มีปัญญา เพ่งพินิจ มีสติ คู้มครองอินทรีย์ ครอบงำ ทุกทิศด้วยอัปมาณสมาธิ ประพฤติอธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ... ภิกษุ เช่นนั้น บัณฑิตกล่าวว่าเป็นนักศึกษา เป็นนักปฏิบัติ และมีความประพฤติบริสุทธิ์ ภิกษุ

^{๐๐*} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๖๙.

^{๐๐๐} พระอรรถกถาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และ ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. จำลอง สारพัดนี้, **พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษาฉบับปรับปรุงใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๓๑.

^{๐๐๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๘๕.

^{๐๐๐} อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๘-๓๑๙.

^{๐๐๓} อ.จ.ท.ก. (ไทย), ๒๐/๘๒/๓๐๘-๓๐๙.

^{๐๐๐} อ.จ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๘๓/๓๐๙.

เช่นนั้น บัณฑิตกล่าวว่า เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเป็นนักปราชญ์ เป็นผู้ถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติในโลก

๐๐๐

นอกจากนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายไตรสิกขา^{๐๐๐}ไว้ในหนังสือ พุทธธรรม ตอนหนึ่งว่าไตรสิกขา หรือ สิกขา ๓ เป็นหลักธรรมเพื่อพัฒนาตนเองพร้อมกันทั้ง ๓ ด้าน คือ ฝึกอบรม ความประพฤติ ฝึกอบรมจิต ฝึกอบรมปัญญา บางโอกาสเติมคำว่า อธิ ที่แปลว่า อย่างยิ่ง เข้าข้างหน้า เป็นคำว่า อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญาสิกขา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา การพัฒนาเด็กโดยใช้หลักไตรสิกขานี้ เป็นกระบวนการพัฒนาที่มุ่งเน้นให้เด็กเติบโตขึ้น เป็นบุตรที่ดี เป็นศิษย์ที่ดี เป็นเพื่อนที่ดี และเป็นมนุษยชาติเต็ม^{๐๐๐}

โดยการพัฒนาชีวิตของมนุษย์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนาอย่างครบถ้วนนั้น จะต้องเป็นการพัฒนาภายใต้กรอบการพัฒนาทั้ง ๔ ด้าน คือ

๑) ภาวติกาย การมีกายที่พัฒนาแล้ว ได้แก่การพัฒนาในส่วนกายของตน ให้มี สุขภาพสมบูรณ์ แข็งแรง สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้เพราะอาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต พอเพียง และการปฏิบัติต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยกาย อย่างถูกต้อง ทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกกาย คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เช่นการรู้จักใช้สอยปัจจัย ๔ อย่างถูกต้อง ได้แก่อาหาร เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย อันเป็นสิ่งจำเป็น สำหรับการดำรงอยู่ของกาย โดยรู้จักใช้สอยปัจจัย ๔ เพื่อตอบสนองความต้องการที่จำเป็นของ กาย

๒) ภาวิตศีล การมีศีลที่พัฒนาแล้ว ได้แก่การมีพฤติกรรมทางกาย วาจา อันไม่ เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนทั้งหลาย พระพุทธศาสนาสอน ให้ความสำคัญของการปฏิบัติพื้นฐานของมนุษย์ คือ ศีล ๕ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติ เพื่อความสัมพันธ์ อันดีกับผู้อื่น ผู้ที่ไม่ปฏิบัติตามศีล ๕ ย่อมก่อให้เกิดความเสียหายแก่ทรัพย์สิน ไม่ได้รับการยอมรับ

^{๐๐๐} อ.ท. (ไทย) ๒๐/๙๑/๓๒๐.

^{๐๐๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๖๐๓-๖๐๔.

^{๐๐๐} พระเทพวิสุทธิเมธี (พุทธทาสภิกขุ), **เอกสารกิจกรรมการเรียนการสอนจริยศึกษา**, สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ การประชุมปฏิบัติการ ณ สวนโมกขพลาราม, ๒๕๒๗.

จากสังคม ไม่อาจอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้ดี แม้ตายไปก็ต้องประสบกับทุกคติ ๐๐๐ ดังนั้น
คุณสมบัติพื้นฐานของมนุษย์คือการมีศีล ๕ เป็นข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

๓) ภาวจิต การมีจิตที่พัฒนาแล้ว ได้แก่การมีจิตใจที่ได้รับการฝึกฝนอบรมให้มี
คุณธรรม จริยธรรม เช่นมีความเมตตา กรุณา ความซื่อสัตย์จริงใจ ขยันอดทน มีความมั่นคงทาง
จิต มีสมาธิแน่วแน่ เป็นต้น จนสามารถมีความสุขจากพื้นฐานจากจิตที่ประกอบด้วยคุณธรรม
จริยธรรมต่างๆ เพราะจิตที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาดี ย่อมมีแต่ความสุข (จิตดี ทนดี สุขาวดี)

๔) ภาวปัญญา การมีปัญญาที่พัฒนาแล้ว ได้แก่การฝึกฝนอบรมตนเองให้มี
ปัญญา รู้สิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง เช่น การมีปัญญาพิจารณาไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง
และอนัตตา ตามความเป็นจริง ปราศจากการยึดถือว่าเป็นตัวเรา ของเรา

ซึ่งเมื่อกกล่าวโดยสรุปนั้นการฝึกฝนตนเองเพื่อพัฒนาชีวิตของเรานั้นจะต้องดำเนินการ
พัฒนา ๒ ด้านคือ (๑)พัฒนากาย (๒) พัฒนาจิต และ(๓)พัฒนาปัญญาให้เป็นปกติ

สำหรับการนำเอาหลักอุเบกขาธรรมมาใช้ในการศึกษานั้นก็การนำมาแก้ไขปัญห
ความเกียจคร้าน หรือความเบื่อหน่ายท้อแท้สิ้นหวัง เพราะการศึกษานั้นจะเกิดขึ้นเพราะการรู้จัก
เอาใจใส่ ขยันและใฝ่รู้ใฝ่เรียน แต่หากไม่มีความใฝ่รู้ใฝ่เรียนแล้วเกิดความเกียจคร้านเบื่อหน่ายเข้า
มาแล้วก็จะก่อให้เกิดความเสียหายต่อการศึกษได้ ดังนั้น วิธีการแก้ไขก็คือการนำเอาหลัก
อุเบกขา คือการวางเฉยต่ออารมณ์คือนิर्वณ ๕ อันหมายถึงธรรมเป็นเครื่องกันความดีนั้น เสียด้วย
ความอดทนและตั้งมั่นหรือแน่วแน่ต่อการศึกษาค้นหาความรู้เท่านี้ก็สามารถที่จะแก้ไขปัญหที่
เกี่ยวข้องกับการศึกษาได้

๒.๗.๒ การประยุกต์ใช้กับสังคมไทยด้านการปกครอง

คำว่า การเมือง นั้น หมายถึง กิจกรรมในการจัดสรรผลประโยชน์หรือทรัพยากรให้กับ
สังคมอย่างเท่าเทียมและยุติธรรม ซึ่งคำว่าการเมืองนั้นถือว่าเป็นเรื่องของผลประโยชน์ ดังนั้น จึง
เป็นธรรมดาที่เดียวที่การเมืองนั้นจะต้องมีความขัดแย้ง เนื่องจากว่ามนุษย์ซึ่งถือเป็นตัวจักรสำคัญ
ของกระบวนการทางการเมืองนั้นเป็นผู้ที่ยังมีกิเลส ดังนั้น จึงเป็นไปได้ที่การเมืองนั้นจะต้องมี
ความขัดแย้งเกิดขึ้นตามมาอยู่เสมอ โดยความขัดแย้งทางการเมืองที่เป็นปัญหาลงคมอย่างหนึ่ง
นั้น อาจจะมาจากสาเหตุหลายประการ เช่น ผลประโยชน์ขัดกัน ความคิดไม่ตรงกัน การขาดอุดม
คติทางการเมืองที่แน่นอน เป็นต้น ในการแก้ปัญหานี้ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาแล้ว

นักการเมืองจะต้องมีธรรมะสำหรับนักบริหาร และเนื่องจากอุเบกขานั้นมีความสำคัญแก่นุชยในฐานะที่สามารถทำใจเป็นกลางหนักแน่นไม่หวั่นไหว ไม่ยินดียินร้าย คือ ความเป็นกลาง เน้นไม่ดีใจหรือเสียใจให้วางใจเป็นกลางเพราะทำดีที่สุดแล้ว ถือให้เป็นไปตามอำนาจของกรรม คือ สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม ไม่มีใครช่วยได้ เพราะยึดใน ความไม่ลำเอียง เน้นคุณธรรมที่ควรละ ๔ ประการ คือ ลำเอียงเพราะรัก ลำเอียงเพราะไม่รัก ลำเอียงเพราะไม่รู้ ลำเอียงเพราะกลัวด้วยอำนาจ และคุณธรรมที่ควรประพฤติปฏิบัติมี ๔ ประการ คือ ไม่ลำเอียงเพราะรัก เพราะโกรธ เพราะไม่รู้ และเพราะกลัวด้วยอำนาจ สิ่งเหล่านี้ต้องไม่ตกอยู่ในอำนาจของโลกธรรม ๘ คือ ได้ลาภ ย่อมเสื่อมลาภ ได้ยศ ย่อมเสื่อมยศ ได้คำสรรเสริญ ย่อมได้คำนิินทา และได้ความสุข ย่อมได้ความทุกข์ ดังนั้น อุเบกขาธรรมจึงมีความจำเป็นสำหรับการแก้ไขปัญหาทางด้านการเมืองการปกครอง และจากการกล่าวถึงอุเบกขาในแง่ของการเมืองนั้นเราก็จะพบว่า มีหลักธรรมอยู่ ๒ ประการที่เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยการเมืองการปกครองและยังมีอุเบกขาเป็นองค์ประกอบ ซึ่งก็คือ

(๑) หลักพรหมวิหาร ๔

คำว่า พรหมวิหาร หมายถึง หลักธรรมที่เป็นเครื่องมือบริหารของผู้ปกครอง ที่ผู้ปกครองจะได้รับการเคารพได้ก็เพราะผู้ปกครองปกครองเหมือนกับพระพรหมผู้ปกครองสวรรค์ ซึ่งในพระพุทธศาสนา ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหมหรือผู้ประเสริฐ เรียกว่า พรหมวิหาร ๐๐× ได้แก่ ผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่กว้างขวางประดุจพระพรหม ซึ่งเป็นคุณธรรมที่บุคคลควรปฏิบัติต่อกัน ตลอดจนถึงการปฏิบัติต่อสัตว์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลผู้อยู่ในฐานะผู้ใหญ่ เช่น ปู่-ย่า ตา-ยาย พ่อ-แม่ ครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และญาติผู้ใหญ่ ที่มีหน้าที่ในการดูแล ให้อบรมสั่งสอน ชี้นำบุตรหลานและมิตรบริวาร ซึ่งเป็นผู้น้อย ซึ่งจะทำให้ผู้ที่ได้รับอุปการคุณรู้สึกสำนึกในบุญคุณที่ผู้อื่นมีต่อตน แบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ

(๑) เมตตา ความรักใคร่ ปราบปรามให้คนอื่นมีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้าและเป็นความรักใคร่ที่ปราศจากราคะความกำหนัด เช่น ความรักระหว่างมารดาบิดาบุตรธิดา

(๒) กรุณา ความสงสารคิดช่วยให้คนอื่นพ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ หมายถึง ความเอ็นดูพอใจในการช่วยเหลือให้ผู้อื่นได้รับความสุขโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน

(๓) มุทิตา ความพลอยยินดี ชื่นใจ เมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีมีสุข และเจริญงอกงาม ยิ่งขึ้นไปความยินดีพอใจในการช่วยเหลือ ให้ผู้อื่นได้รับความสุขความเจริญ หรือผู้ที่เขามีความสุข ความเจริญอยู่แล้ว ซึ่งตรงข้ามกับความริษยา

(๔) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็น ด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นถึง สภาวะที่สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรมของตน^{๐๐๐}

โดยที่หลักการของพรหมวิหารทั้ง ๔ เมื่อนำมาใช้ในสถานการณ์จริงหรือสถานการณ์ที่ เกี่ยวข้องกับการปกครอง หรือการบริหารผู้ใช้จะต้องรู้จักการนำมาปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม ตามสถานการณ์คือ

สถานการณ์ที่ ๑ เมื่อเพื่อนมนุษย์มีความเป็นอยู่อย่างปกติสุข ไม่เดือดร้อน ไม่มี อันตรายไม่มีปัญหาอะไร พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้หลักเมตตาคือความรักความอยากให้เขาเป็น สุขและเป็นความปรารถนาในท่าที่ความเป็นมิตร

สถานการณ์ที่ ๒ เมื่อเพื่อนมนุษย์ตกต่ำ เดือดร้อน มีทุกข์ มีปัญหา พระพุทธศาสนาสอน ให้ย้ายความรู้สึกพลอยห่วงใยและห่วงใยในความทุกข์และคิดที่จะปลดเปลื้องหรือทำอย่างใด หนึ่งให้เขาพ้นจากความทุกข์เท่าที่เราจะช่วยได้

สถานการณ์ที่ ๓ เมื่อมนุษย์ประสบความสำเร็จ มีความสุข มีฐานะยศถาบรรดาศักดิ์ มี อำนาจวาสนาจากผลการกระทำอันเป็นสัมมาอาชีวะ พระพุทธศาสนาสอนให้ย้ายความรู้สึกชื่นชม ยินดีส่งเสริมสนับสนุนในความสุขความสำเร็จตามควรแก่การกระทำของผู้นั้น

สถานการณ์ที่ ๔ เมื่อเพื่อนมนุษย์ประสบกับกฎธรรมชาติหรือได้รับผลการกระทำตาม กฎธรรมชาติคือตามความเป็นไปแห่งเหตุปัจจัย พระพุทธศาสนาสอนให้ย้ายจากจริยธรรมที่มีต่อ เพื่อนมนุษย์ให้กลับมาตั้งอยู่บนฐานแห่งสังขธรรมคือการยอมรับความจริงตามกฎธรรมชาติคือใช้ หลักอุเบกขา ไม่เอนเอียงหรือหลงยึดอยู่กับบัญญัติธรรมตามใจชอบ แต่เป็นการยอมรับด้วยการ วางใจเป็นกลางในสถานการณ์ที่เพื่อนมนุษย์ได้รับตามธรรมนิยามนั้นๆ เป็นท่าทีของความนิ่งเฉย เพื่อรักษาธรรม^{๐๐๐} เป็นธรรมที่เป็นตัวเชื่อมโยงให้การอยู่ร่วมกันของมนุษย์เป็นไปอย่างถูกต้อง เหมาะสม

^{๐๐๐}ที่.ม.(ไทย)๑๐/๒๖๒/๑๙๔, ที่.ป.า.(ไทย)๑๑/๗๑/๔๙.

^{๐๐๐}สุวัฒน์ จันทระจัน, ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา. (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๒๓๕.

จากการกล่าวมาทั้งหมดนั้นเราจะพบว่าหลักธรรมในเรื่องพรหมวิหารนั้นถือว่าเป็นหลักธรรมที่เหมาะสมสำหรับนักบริหารที่จะนำหลักธรรมข้อนี้มาใช้ในการบริหาร และเมื่อพิจารณาให้เป็นการเฉพาะเจาะจงลงไปในการของคำว่าอุเบกขาที่สามารถนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาด้านการปกครองนั้นก็จะพบว่า ในหลักพรหมวิหาร ๔ นี้หากว่าผู้ปกครองไม่มีอุเบกขาธรรมแล้วก็ย่อมที่จะต้องประสบกับปัญหา กล่าวคือ การปกครองนั้นจะเสียสมดุลทางการปกครองคือ ผู้ปกครองจะไม่อาจรักษาความเชื่อมั่นให้เกิดกับลูกน้องหรือผู้อยู่ใต้การบังคับบัญชาได้เนื่องจากผู้บริหารวางตัวไม่เหมาะสม คือไม่เป็นกลางในฐานะที่ผู้กำกับอำนาจคือเกิดความรักความชอบกับผู้ใต้บังคับบัญชาและหักห้ามใจไม่ได้เข้าไปช่วยเหลือคนที่ตนพึงใจอยู่ตลอดเวลา เป็นเหตุทำให้เกิดความเสียหายหลายประการ เช่น ผู้ที่ได้รับการช่วยเหลือจะไม่นับในสิ่งที่ทำผิดไป เพราะเขาย่อมรู้ว่าเมื่อทำผิดก็ต้องมีคนช่วยอยู่เสมอ ดังนั้น เขาก็มักจะทำผิด เมื่อเขาทำผิดซ้ำๆและมีผู้บริหารช่วยเหลือตลอดก็จะเป็นคำถามกับคนอื่นๆในองค์กรว่าทำไมถึงช่วย ทำไมถึงไม่ตัดสินใจลงโทษหรือให้เขาได้รับโทษ เมื่อเกิดกรณีนี้ขึ้นบ่อยๆสมาชิกในองค์กรซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาก็จะหมดความเคารพเชื่อถือกับการบริหารหรือการปกครองของผู้บังคับบัญชาคนนั้น สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะผู้บริหารหรือผู้บังคับบัญชานั้นไม่มีอุเบกขาธรรมหรือไม่บำเพ็ญอุเบกขาบารมีนั่นเอง ซึ่งหากผู้บริหารเป็นคนที่มียุเบกขาบารมีก็จะสามารถรักษาดุลยภาพในการปกครองเอาไว้ได้ และนี่ก็คือประโยชน์ที่ได้จากการนำเอาหลักการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีมาใช้ในการแก้ไขปัญหาการปกครอง ในด้านการเมืองการปกครองในภาพรวมของรัฐ เราจะพบว่าหากผู้ปกครองขาดอุเบกขาธรรมหรือไม่มีการบำเพ็ญอุเบกขาธรรมก็จะมีสภาพไม่แตกต่างไปจากกรณีที่ได้กล่าวมานั้น คือผู้ปกครองจะไม่ได้รับการเชื่อถือจากผู้ใต้ปกครองและหากผู้ปกครองสามารถนำเอาหลักการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีมาใช้ก็จะสามารถแก้ไขปัญหาการเมืองการปกครองนั้นได้ไม่ยาก

(๒) ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ

ในการนำเอาอุเบกขาบารมีมาแก้ไขปัญหาการเมืองการปกครองนั้นก็ไม่ได้มีเฉพาะหลักพรหมวิหาร ๔ เท่านั้น แต่ยังมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปกครองอีกประการหนึ่ง คือหลักทศพิธราชธรรม หมายถึง หลักธรรมหรือหลักการปฏิบัติหน้าที่ของพระราชาหรือ จริยวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ หรือคุณธรรมของผู้ปกครอง ๑๐ ประการ ดังที่ปรากฏในพุทธทศนิกายชาดก^{๐๐๖} โดยมีอรรถาธิบายความหมายของทศพิธราชธรรมแต่ละประเภทดังนี้

^{๐๐๖} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๔/๑๗๖/๑๑๒.

(๑) ทาน การให้ คือ สละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

(๒) ศีล การประพฤติปฏิบัติดีงาม คือ สำรวมกายและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริตรักษากิตติคุณให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน

(๓) บริจาคะ การบริจาค คือ เสียสละความสุขสำราญเป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาราษฎร์และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

(๔) อาชชวะ ความซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไว้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ และไม่หลอกลวงประชาชน

(๕) มัททวะ ความอ่อนโยนคือมีอัธยาศัยไมเย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือพระองค์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้รับความรักภักดีแต่ก็ไม่ขาดความยำเกรง

(๖) ตปะ ความทรงเดช คือ การแผดเผากิเลสตัณหาให้ครอบจิต ระวังยับยั้ง ช่มใจได้ไม่ยอมให้หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอมีความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจให้บริบูรณ์

(๗) อักโกธะ ความไม่โกรธ คือ ไม่กริ้วโกรธา ลุอำนาจความโกรธจนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียธรรมมีเมตตาประจักษ์ใจไว้ระงับความเคืองชุน่วินิจฉัยความและการทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตัวเอง

(๘) อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบบังคับกดขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีด หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจขาดความกรุณาหาเหตุเบียดเบียน ลงโทษอาชญาแก่ประชาราษฎร์ผู้ใดเพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

(๙) ชันติ ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่วถูกหยันด้วยคำเสียดสีปากกลางอย่างไร ก็ไม่หมดกำลังใจและไม่ยอมละทิ้งกรณียกิจที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

(๑๐) อวิโรธนะ ความไม่คลาดจากธรรม คือ วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรมคงที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ดื้อร้าย เพราะลาภสักการะ หรืออิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ใดๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งในส่วนยุติธรรมคือ ความเที่ยงธรรมก็ดีทั้งในส่วนนิติธรรมคือ

ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้
เคลื่อนคลาดวิบัติไป^{๐๐๓}

เราจะพบว่าในหลักธรรมทั้ง ๑๐ ประการนั้น หลักธรรมข้อที่ ๙ กับ ข้อที่ ๑๐ ถือว่าเป็น
หลักธรรมที่จัดเป็นอุเบกขาธรรม คือความอดทนและกับความหนักแน่นไม่หวั่นไหวหรือคลาดจาก
ธรรมหรือหลักการที่ถูกต้อง ซึ่งผู้ปกครองจะต้องมีและหากไม่มีก็จะไม่สามารถที่จะปกครอง
ประชาชนให้ได้รับความสุขได้เลยทั้งนี้เพราะเมื่อผู้ปกครองไม่มีธรรมทั้ง ๒ ประการที่จัดเป็น
อุเบกขาธรรมนั้นก็ทำให้เกิดปัญหาในแง่ของการบริหารได้ หรือหากผู้ปกครองเมืองใดที่บริหาร
แล้วไม่ก่อให้เกิดประโยชน์กับประเทศหรือสถานที่นั้นเราก็สามารถที่จะนำเอาหลักอุเบกขาทั้ง ๒
ประการนั้นมาปรับประยุกต์ซึ่งก็เชื่อว่าจะสามารถที่จะแก้ไขปัญหาด้านการเมืองการปกครองได้

๒.๗.๓ การประยุกต์ใช้กับสังคมไทยด้านเศรษฐกิจ

คำสอนในพระพุทธศาสนาไม่เพียงแต่เป็นความจริงเท่านั้น ยังเป็นประโยชน์ต่อการ
ดำเนินชีวิตด้วย เพราะไม่ใช่แค่ศึกษาหาความรู้เพื่อความรู้ (ปริยัติเพื่อปฏิบัติ) หากแต่เป็น
การศึกษาค้นคว้า เพื่อนำความรู้ไปปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ต่อชีวิตอีกด้วย ดังนั้น สังฆะธรรมใน
พระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าตรัสยอมรับความจริง และวิธีนำความจริงนั้นมาประยุกต์ในการ
ดำเนินชีวิตอย่างครบถ้วนและสมบูรณ์ ความจริงเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง
ของการผลิต การตลาด การบริโภค การให้รัฐเข้าไปแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจตลอดจนการพัฒนา
เศรษฐกิจ หรือความจริงด้านเศรษฐกิจด้านอื่นๆ

ในปัจจุบันชีวิตผู้คนยุ่งยากซับซ้อนมากขึ้น ไม่ปลอดภัย แม้จะทำงานเบาเพราะมี
เครื่องมือทุ่นแรง แต่ก็เป็ชีวิตที่ปราศจากซึ่งความสุขที่แท้จริง เพราะไม่เป็นการทำงานด้วยชีวิต
จิตใจ ผลผลิตของคนไม่มีสภาพเป็นการผลิตที่มีเป้าหมายที่จะสนองความต้องการที่แท้จริงของคน
และสังคม แต่สนองตอบและเร่งเร้าความละโมภ หากพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้ว จะพบว่าผู้คนใน
ปัจจุบันนี้ไม่รู้เสียด้วยซ้ำว่า แท้ที่จริงแล้วการดำรงชีวิตอยู่ด้วยเศรษฐกิจได้อย่างไร เพื่ออะไร และ
ทำไมจึงชอบสิ่งนี้ เป็นเพราะถูกยั่วยุ ถูกเร่งเร้า ถูกกระตุ้นให้กระทำเสียมากกว่าที่จะทำเพราะ
ตัวเองรู้เท่าทัน ซึ่งพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์มาจากความไม่รู้เท่าทันภาวะการณ์ความจริง
หรือความซื่อสัตย์ทางเศรษฐกิจ หมายถึงการปฏิบัติงานนั้น จะต้องดำเนินชีวิตไปด้วยความ

^{๐๐๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๑.

ข้อสัจย์ สุจริต ถูกต้องตามระเบียบแบบแผน ตามธรรมเนียมทางสังคม เพื่อปฏิบัติงานที่ถูกต้อง
ชอบธรรม ความยอมรับเกียรติยศในสังคมก็จะตามมา^{๐๐๐}

แนวทางแก้ไขปัญหาลังคมเศรษฐกิจ คือหลักการสนองความต้องการของมนุษย์หรือ
วิธีการดับทุกข์ อันเกิดจากความต้องการของมนุษย์ ในความจริงชีวิตที่เกิดมาอาศัยอยู่ในโลกนี้ จะ
ดำรงชีพให้อยู่รอดได้ก็เพราะอาศัยปัจจัยสี่ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค
เป็นปัจจัยพื้นฐานและมีความสำคัญต่อความเป็นอยู่มาก ในทางพระพุทธศาสนาได้สอนวิธีปฏิบัติ
ให้เหมาะสมกับความเป็นอยู่ ซึ่งแนวทางในการแก้ไขเศรษฐกิจในทางพระพุทธศาสนานั้นก็มีอยู่หลาย
ประการ ซึ่งหลักการ ของอุเบกขานั้นก็ถือว่าเป็นอีกหลักการหนึ่งที่เราสามารถนำมาแก้ไขปัญหา
เศรษฐกิจได้ โดยปัญหาเศรษฐกิจนั้นมีมูลเหตุมาจาก(๑)ความประมาทขาดสติ (๒)การไม่รู้จัก
ประมาณหรือสันโดษ (๓)การไม่รู้จักการแบ่งทรัพย์เพื่อที่จะใช้จ่ายให้เกิดประโยชน์ (๔)การไม่มี
ปัญญาในการเสาะแสวงหาทรัพย์ และ(๕)ปัญหาเรื่องกรรม กล่าวคือผลของกรรมไม่ดีที่ก่อให้เกิด
ผลเสียหายทางด้านเศรษฐกิจของผู้ที่มีอาชีพค้าขาย โดยที่มูลเหตุทั้งหมดนั้นข้อ ๑-๕ สามารถที่จะ
แก้ไขได้แต่ข้อที่ ๖ นั้นถือว่าหากเป็นกรรมที่หนักก็อาจจะแก้ไขได้เลย สำหรับประเด็นที่ว่าแล้ว
หลักการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีนั้นจะสามารถนำมาแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจได้อย่างไร คำตอบก็
คืออุเบกขาสามารถที่จะนำมาเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจได้โดยการ

(๑)การค้าขายนั้นจะต้องมีความอดทนต่อปัญหาต่างๆไม่ย่อท้อ โดยความอดทน
ไม่หวั่นไหวต่อปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ถือได้ว่าเป็นลักษณะอีกประการหนึ่งของอุเบกขา กล่าวคือเมื่อมี
ปัญหาหรือความเหนื่อยยากเกิดขึ้นก็จะวางใจหรือวางเฉยต่ออารมณ์นั้นๆตั้งหน้าตั้งตาทำงานไป
ด้วยความอดทนพากเพียรผลสำเร็จของงานก็จะเกิดขึ้นมาทันที

(๒)การมีสติไม่หวั่นไหวกับเหตุการณ์ในเรื่องของราคาสินค้าหรือกระแส
ความนิยม มีสติตั้งมั่นไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์ที่เกิดดำเนินการค้าขายไปอย่างมั่นคงมีสติปัญญาใน
การค้าขายนั้น

(๓)มีความมั่นคงไม่หวั่นไหวต่อสภาพการณ์ต่างๆโดยมีการวางเฉยต่ออุปสรรคแต่
ขณะเดียวกันก็ใช้สติปัญญาในการคิดค้นหาวิธีการหาทรัพย์หรือการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจไม่
ว่าจะเป็นเรื่องการหาเข้าหรือจ่ายออกไปเหตุเพราะ กิจกรรมทางเศรษฐกิจในส่วนของการผลิตถือเป็น
สิ่งที่จำเป็นต่อพื้นฐานการดำรงชีวิตสำหรับมนุษย์โลกอย่างมาก เพราะว่ามันนั้นต้องอาศัยปัจจัย ๔

^{๐๐๐} ณรงค์ เล็งประชา, **หลักเศรษฐศาสตร์**, มหาวิทยาลัยประสานมิตร ภาควิชาสังคมวิทยา,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๐.

คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค สิ่งเหล่านี้เป็นของจำเป็นสำหรับการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ หลักคำสอนได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของปัจจัยพื้นฐานเหล่านี้ที่มนุษย์จะต้องมี ต้องใช้ปัจจัย ๔ ซึ่งจะเกิดมีขึ้นแก่คนเรานั้นก็ต้องอาศัยการผลิตขึ้นมา ดังคำสอนเรื่อง ทุฏฐัมมิกัตถิธัมม ประโยชน์ในปัจจัย ๔ อย่างคือ

๑. อุฏฐานสัมปทา คือการพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพการงานทางสุจริต ไม่เกียจคร้านในการงานนั้น อันเป็นวิถีทางหรือเป็นบ่อเกิดแห่งทรัพย์และสามารถเลี้ยงชีพที่ดีได้

๒. อารักขสัมปทา คือ ความพร้อมด้วยการรักษา จัดสรรทรัพย์ที่แสวงหาได้ ด้วยวิธีการถูกต้อง ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือย ไม่สุรุ่ยสุร่าย ประหยัดและได้ประโยชน์สูงสุด

๓. กัลยาณมิตตตา คือ การมีเพื่อนเป็นคนดี ควรเลือกคบแต่เพื่อนที่ดี ไม่คบคนชั่ว เพราะจะนำไปสู่ทางเสื่อม ความฉิบหาย

๔. สมชีวิตา คือ การเลี้ยงชีวิตตามสมควร พอเหมาะแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้ ไม่ให้ฝืดเคืองไม่ให้ฟุ่มเฟือย รู้จัดให้เป็นประโยชน์ พอเหมาะแก่ฐานะความเป็นอยู่ของตน

ทรัพย์สมบัติจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะมนุษย์มีความขยันหมั่นเพียรในการทำงาน ดังพุทธภาษิตว่า “ผู้มีความขยัน ย่อมหาทรัพย์ได้” คำสอนในพระพุทธานุศาสน์แสดงถึงสาเหตุและโทษของความเกียจคร้านไว้ว่า “ความเกียจคร้าน ๖ ประการเหล่านี้ คือ มักอ้างว่าหนาวนัก ร้อนนัก เวลายืน ยังเข้าอยู่ หิวนัก กระหายนักแล้วไม่ทำงาน...ผู้หวังความเจริญด้วยโภคทรัพย์พึงเว้นเสีย”

การออมทรัพย์นับว่าเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมาก สำหรับผู้ครองเรือนจะต้องรู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรนั้น ให้ประโยชน์แก่ตัวเองอย่างมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยพยายามใช้จ่ายในสิ่งที่จำเป็นและงดเว้นในการใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นเสีย คือ เว้นจากอบายมุข^{๐๐} ซึ่งเป็นทางเสื่อมในการดำรงชีวิตและการทำงาน ผู้ที่ประกอบธุรกิจการงานต้องมีเพื่อนเป็นผู้ร่วมคิดละทำกิจการต่างๆ ในด้านเศรษฐกิจหรือทุกอย่าง เพราะผู้ประกอบกิจการงานต้องมีเพื่อนที่ดีเป็นที่ปรึกษา หรือร่วมมือกันในการดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพ ลักษณะของเพื่อนที่ดี หรือมิตรแท้^{๐๐x} คือ (๑) มิตรอุปการะ (๒) มิตร

^{๐๐๐} อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๔๔

^{๐๐๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๑๖/๒๔๕

^{๐๐๐} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๑๙๗๑๘๔

^{๐๐๐} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๑๙๖๖/๑๙๘

^{๐๐x} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๙๒

ร่วมสุขร่วมทุกข์ (๓) มิตรณะประโยชน์ (๔) มิตรมีความรักใคร่ ฉะนั้น ผู้ทำงาน หรือผู้บริหารงานทุกสาขาอาชีพ จะต้องคำนึงถึงเรื่องมิตรอย่างรอบคอบ ถ้าได้มิตรดีก็เจริญก้าวหน้า ถ้าได้มิตรชั่วเป็นบริวาร ก็มีแต่ทางเสื่อมและล้มละลายไปในที่สุด

การทำงานทุกอย่างที่จะได้มาซึ่งทรัพย์นั้น จะต้องมีความขยัน รักและพอใจในงานที่ทำไม่เกียจคร้าน ไม่ผัดวันประกันพรุ่งไม่ทำงานให้คั่งค้างปล่อยงานทิ้งไว้ ตั้งใจเอาใจใส่ในการทำงานตริตรองพิจารณาด้วยเหตุและผล จะต้องรู้จักคบคนดีที่เป็นบัณฑิต กับกัลยาณมิตร และเพื่อนร่วมงานช่วยกันคิดปรึกษาหารือซึ่งกันและกัน ผลงานก็ประสบผลสำเร็จ ทรัพย์สินเงินทองที่หามาได้ก็จะนำไปใช้จ่ายอย่างเป็นประโยชน์ ตนเองก็ไม่เดือดร้อน แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าไม่ขยันทำงาน มีความเกียจคร้าน คบคนไม่ดีเป็นเพื่อน ผลสุดท้ายงานก็ล้มเหลวไม่ประสบผลสำเร็จ และทรัพย์สินเงินทองที่หาได้ก็จะใช้จ่ายอย่างสุรุ่ยสุร่ายเกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและสร้างปัญหาแก่ผู้อื่น

นอกจากนั้นเราก็จะพบว่าโรคทรัพย์ เครื่องอุปโภคต่างๆ จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการออกแรงงาน การผลิตของมนุษย์และเครื่องจักร แต่อย่างสำคัญที่เป็นหัวใจของงานคือ นายจ้างและลูกจ้าง จะต้องทำงานร่วมกัน เห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัย งานจึงจะดำเนินไปได้ด้วยความเรียบร้อย มีหลักคำสอนที่แสดงถึงหน้าที่ของนายจ้างและลูกจ้าง^{๐๐๐} ที่ต้องปฏิบัติต่อกัน หน้าที่ของนายจ้าง ที่พึงปฏิบัติต่อลูกจ้างคือ เมื่อจะมอบหมายงานให้ทำก็ควรที่จะดูความสามารถ กำลัง และความเหมาะสมของพนักงาน ว่าสามารถที่จะทำงานนั้นได้หรือไม่ ต้องใช้คนให้เหมาะสมกับงาน งานจึงจะสำเร็จด้วยดี ควรมีสวัสดิการค่ารักษาพยาบาลในยามเจ็บป่วย โบนัส และวันหยุด เพื่อเป็นการพักผ่อนที่ลูกจ้างควรจะได้ ส่วนหน้าที่ลูกจ้างพึงปฏิบัติต่อนายจ้าง^{๐๐๑} คือจะต้องมีความจริงใจในการทำงาน และรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมายนั้น สิ่งสำคัญพนักงานจะอยู่ที่ใดก็ตาม ควรรู้จักหาความดีของคนอื่นหาจุดบกพร่องของตนเอง มาปรับปรุงแก้ไขแล้วงานที่ทำนั้นจะไม่เกิดปัญหา ไม่นินทาว่าร้ายคนอื่นตั้งใจทำงานให้เกียรติและยกย่องนายจ้างหรือผู้บังคับบัญชา

พระพุทธศาสนาได้สอนหรือเน้นถึงหลักเกณฑ์สำหรับฆราวาสผู้ที่ประกอบการค้าขายโดยกล่าวถึงความเสื่อมของบุคคลที่จะประกอบการค้าขายไว้ หมายถึง ผู้ไม่ควรจะได้โภคทรัพย์ยังไม่ได้ หรือ

^{๐๐๐} (๑) ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง (๒) ด้วยให้อาหารและรางวัล (๓) ด้วยรักษาพยาบาลในเวลาเจ็บไข้ (๔) ด้วยแจกของมีรสแปลกประหลาดให้กิน (๕) ด้วยปล่อยในสมัย คือ ให้มีโอกาสพักผ่อนรื่นเริงตามสมควร

^{๐๐๑} (๑) ลูกขึ้นทำการงานก่อนนาย (๒) เลิกงานทีหลังนาย (๓) ถือเอาแต่ของทีนายให้ (๔) ทำการงานให้ดีขึ้น (๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญในที่นั้น

เพื่อทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้น ทางแห่งความเสื่อมนั้น ได้แก่ เวลาเข้าไม่จัดแจงการทำงานโดยเอื้อเฟื้อ เวลาเพียงไม่จัดแจงการทำงานโดยเอื้อเฟื้อ และเวลาเย็นไม่จัดแจงการทำงานโดยเอื้อเฟื้อในทางตรงกันข้าม พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงองค์ประกอบของบุคคลผู้ที่ทำการค้าขายไว้ ถ้าพ่อค้าประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) เวลาเข้าจัดแจงการทำงานโดยเอื้อเฟื้อ (๒) เวลาเที่ยงจัดแจงการทำงานโดยเอื้อเฟื้อ (๓) เวลาเย็นจัดแจงการทำงานโดยเอื้อเฟื้อ ^{๐๐๐} นี้จะได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้น องค์ประกอบนี้และยังได้กล่าวถึงลักษณะของพ่อค้าที่อาจสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้นั้น ประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ ^{๐๐๓} คือ

(๑) จักขุมา คือ มีวิสัยทัศน์ มีหูตาไวกว้างไกล สามารถจำแนกต้นทุน กำไร สินค้าต่างๆ ได้เป็นอย่างดีว่า สินค้าชนิดนี้พึงขายราคาเท่านี้ ขายราคาเท่านี้ ซื้อราคาเท่านี้ ขายไปเท่านี้จักได้ทุนเท่านี้ ได้กำไรเท่านี้

(๒) วิรุโธ คือ มีประสบการณ์ มีความชำนาญชำนาญในการค้า เข้าใจในการซื้อสินค้าเข้า จำหน่ายสินค้าออกรอบรู้การตลาด อำนาจการซื้อของลูกค้า เป็นคนฉลาดที่จะซื้อและขายสิ่งที่ตนพึงขาย

(๓) นิสสยสัมปันโน คือ มีเครดิต เป็นคนมีแนวคิดในทางการค้า และมีแหล่งเงินต่างๆ ให้การสนับสนุนเช่น คู่ค้าเคยกับเศรษฐกิจหบดี นายทุน นายธนาคารให้ความเชื่อถือสนับสนุนในด้านทุน ดำเนินการในการค้าขาย

การคำนึงถึงคุณภาพของสินค้า และคุณค่าของวัตถุที่ควรแก่การบริโภค ที่ผู้ประกอบการไม่ควรละเลย ควรที่จะนำมาพิจารณามีใช้ว่าจะค้าขายอะไรก็ได้ “ที่ทำกำไรได้” จึงมีสิ่งที่จะต้องเว้นในการประกอบการทางธุรกิจ ที่แสดงไว้ใน ^{๐๐๐} มี ๕ ประเภท ดังนี้

๑. เว้นจากการค้าขายศีลศราอันเป็นเครื่องประหาร เช่น หอก ดาบ ปืน อาวุธ เป็นต้น ยุทธภัณฑ์เป็นปัจจัยที่นำไปสู่การทำลายมนุษย์ การให้ละเว้นจากการค้าศีลศราวุธ เพราะเห็นว่าเป็นเครื่องมือแห่งการเข่นฆ่าทำลายชีวิตกัน การแสวงหากำไรจากการค้าศีลศราวุธ ก็เท่ากับเป็นการแสวงหากำไรจากการฆ่าการทำลายชีวิตมนุษย์

๒. เว้นจากการค้ามนุษย์ เพราะถือว่าเป็นการลดค่าของความเป็นมนุษย์ ที่มีชาติเสมอกันลงมาเป็นสินค้า จึงเท่ากับลดมนุษย์ลงเป็นเพียงวัตถุ ซึ่งเป็นการละเลยหรือการมองข้ามคุณค่าทาง

^{๐๐๐} อ.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๑๔๕/๔๕๘

^{๐๐๓} อ.ต.ก.(ไทย) ๒๐/๑๔๖/๔๕๙

^{๐๐๐} อ.ป.ญจก(ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๑๑

จิตใจของมนุษย์ ปัญหาที่อาจตามมาจากการทำเช่นนี้อาจเป็นปัญหาสังคมที่มนุษย์ถูกบังคับ ให้เป็นทาส หรือเกิดปัญหาโสเภณีขึ้นมา ปัญหานี้เกิดจากการค้าขายมนุษย์นั่นเอง

๓. เว้นจากการค้าขายสัตว์เป็นและสัตว์ที่เขาฆ่าเป็นอาหาร การแสวงหากำไรจากสัตว์ เป็น บ่อเกิดของการเบียดเบียนสัตว์ เพราะการไปเที่ยวจับสัตว์ต่างๆ มาขังไว้ให้หมดอิสรภาพเพื่อจะนำไปขาย เป็นการทำให้สัตว์ได้รับความทุกข์ทรมาน การให้ละเว้นจากการค้าขายเนื้อสัตว์ ซึ่งเป็นการเบียดเบียน ทำลายสัตว์อย่างรวดเร็ว แม้การดำรงชีวิตของปุถุชนต้องมีการบริโภคเนื้อสัตว์มีการฆ่าสัตว์บ้างตาม ความจำเป็นของร่างกาย แต่ก็ไม่เท่ากับการประกอบกิจการที่มีการฆ่าสัตว์เพื่อขายเป็นสินค้าต้องฆ่าเป็น จำนวนมาก ซึ่งเป็นความรุนแรงมากกว่าการนำมาเป็นอาหารธรรมดา

๔. เว้นจากการค้าขายน้ำเมา การดื่มน้ำเมา เป็นสาเหตุของการประกอบกิจกรรมที่ ก่อให้เกิดทุกข์และโทษทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นได้หลายประการ ซึ่งโทษของการดื่มสุรามี ๖ ประการ คือ (๑) ทรัพย์หมดไป (๒) ก่อการทะเลาะวิวาท (๓) ทำลายสุขภาพกายและสุขภาพจิต (๔) เสื่อมเสียเกียรติ ชื่อเสียงของตน (๕) ทำให้แสดงความดื้อนไม่รู้จักอาย (๖) ทอนกำลังปัญญา จะทำให้ตั้งอยู่ในความ ประมาท

๕. การเว้นจากการค้าขายยาพิษ เพราะยาพิษเป็นสิ่งที่ทำลายชีวิตมนุษย์แม้ไม่ถึงตาย ก็ทำให้สุขภาพจิตและสุขภาพของร่างกายเสื่อมโทรมอย่างรุนแรง ปัญหาที่เกิดจากยาพิษ เช่น ปัญหา สิ่งแวดล้อมเป็นพิษปัญหามลพิษ คุลธรรมชาติดูถูกทำลาย เช่น แม่น้ำลำคลองที่เกษตรกรให้ลดผลิตผล ทางการเกษตร บางครั้งสารพิษเหล่านั้นตกค้างอยู่ในผักผลไม้ ทำให้ผู้รับประทานสารเหล่านั้นเข้าเป็นโรค ชนิดที่รุนแรง ไม่สามารถรักษาให้หายได้ ยารักษาโรคชนิดนี้ผู้ขายประกอบส่วนที่เป็นยาเสพติด ก็จัดเข้า ในประเภทของยาพิษเช่นกัน ดังนั้น ผู้ค้าขายจึงควรเว้นการค้าขายโดยเด็ดขาด

จากการกล่าวมาทั้งหมดนั้นเราจะพบว่าเมื่อมีปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจแล้ว เราก็ สามารถที่จะนำเอาหลักอุเบกขามาปรับประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์หรือนำมาแก้ไขปัญหาก็ได้ ทั้งนี้ ก็เพราะอุเบกขาธรรมนั้นถือว่าเป็นหลักธรรมที่มีคุณค่าและสามารถที่จะนำมาแก้ไขปัญหามากมาย ประการได้ ซึ่งหนึ่งในปัญหานี้ก็คือปัญหาทางด้านเศรษฐกิจนั่นเอง

๒.๘. บทสรุป

อุเบกขามีความหมายถึง การเข้าไปเพ่งพิจารณา การเฝ้ามองดูอยู่ใกล้ ๆ แต่โดยทั่วไป “อุเบกขา” จะได้รับการแปลว่า ความวางเฉยหรือความมีจิตสมาธิ ซึ่งหมายถึง การทำสมาธิจิตให้เสมอภาค เมื่อบุคคลอาศัยสมาธิจิตเช่นนี้ย่อมสามารถรู้เท่าทันอารมณ์ที่เป็นกุศลและอกุศลได้ด้วยปัญญาที่เกิดพร้อมกับความวางเฉยนั้น และสามารถควบคุมจิตไม่ให้หวั่นไหวไปตามอารมณ์นั้น ๆ ตามลักษณะความหมายที่ว่า ผู้มีอุเบกขา คือผู้ดำรงอยู่ในสภาวะที่เป็นกลาง กล่าวคือมีปกติภาวะที่บริสุทธิ์ ไม่ดีใจไม่เสียใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ที่น่าปรารถนาอันตนได้ประสบอันเป็นความหมายของความรู้สึกเป็นกลาง ภาวะเป็นกลาง และความไม่รู้สึกรับรู้เป็นทุกข์หรือสุขในขณะเสวยอารมณ์ทั้งหลาย

ลักษณะสำคัญของอุเบกขาเป็นการสร้างจุดยืนที่มั่นคง เป็นสภาวะปราศจากความรู้สึกสุขหรือทุกข์ และเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นจากความเข้าใจเรื่องกฎแห่งกรรมและวิบากอย่างลึกซึ้ง เพราะจิตมีความสมบูรณ์ (Completeness) ในตัวเองหรือที่เรียกว่าเป็นสภาวะแห่งความสมบูรณ์ของจิต (Balance of Consciousness) ดังที่พระพุทธโฆษาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้อธิบายว่า อุเบกขามีลักษณะทำให้จิตและความรู้สึกต่าง ๆ ดำเนินไปอย่างสมบูรณ์ มีหน้าที่ตรวจตราดูความบกพร่องหรือความผิดปกติของจิตอยู่เสมอ และมีสภาวะปรากฏอยู่ด้วยความมีจุดยืนของตัวเองแม้การจัดแบ่งประเภทของอุเบกขาก็เป็นลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะทำให้ทราบความหมาย ความสำคัญ และวิธีการปฏิบัติเป็นต้น

อุเบกขามีความมุ่งหมายเพื่อฐานรองรับการปฏิบัติของบุคคล ให้มีสติอยู่เสมอ ไม่ยึดติดอยู่กับตัวอุเบกขานั้นว่าเป็นหนทางแห่งความหลุดพ้น หากว่าโดยประเภทแล้วมีอยู่ด้วยกัน ๑๐ ประการ (๑) จตุเปกขา อุเบกขาประกอบด้วย องค์ ๖ (๒) พรหมวิหารอุเบกขา อุเบกขาในพรหมวิหาร (๓) โพชฌงคอุเบกขา อุเบกขาในโพชฌงค์ (๔) วิริยอุเบกขา อุเบกขาใน วิริยะ (๕) สงฺขารอุเบกขา อุเบกขาในสังขาร (๖) เวทนีอุเบกขา อุเบกขาในเวทนา (๗) วิปัสสนูปุเบกขา อุเบกขาในวิปัสสนา (๘) ตตรมชุตตตูปุเบกขา อุเบกขาในเจตสิก (๙) ฌานูปุเบกขา อุเบกขาในฌาน (๑๐) ปาริสุทธิอุเบกขา อุเบกขาบริสุทธิ์จากข้าศึก

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดอุเบกขา หมายถึง กุศลธรรมทั้งหลายมีโยนิโสมนสิการเป็นต้นที่มีอิทธิพลและสนับสนุนต่อการเกิดขึ้นของอุเบกขา โยนิโสมนสิการที่เป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขาในที่นี้หมายถึง เป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขาฝ่ายกุศลธรรมทุกประเภท การเกิดขึ้นของโยนิโสมนสิการจึงเป็นปัจจัยสำคัญในฐานะช่วยส่งเสริมและเกื้อหนุนให้เกิดปัญญา และปัญญานี้เองที่เข้ามามี

บทบาทสำคัญต่อการเกิดอุเบกขาประเภท “ญาณอุเบกขา” หรือทำให้ความวางเฉยด้วยปัญญา ในฐานะเป็นสัมปยุตตรธรรมของอุเบกขา เพราะหากขาดปัญญาซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญแล้ว การแสดงท่าทีวางเฉยหรือการถืออุเบกขาย่อมตกไปในฝ่ายแห่ง “อัญญาอุเบกขา” คือการวางเฉยด้วยอำนาจโมหะซึ่งเป็นธรรมฝ่ายอกุศลที่ควรละ โยนิโสมนสิการ จึงมีความสำคัญในฐานะเป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขาดังกล่าว

ปัจจัยให้เกิดอุเบกขาอีกด้านหนึ่งได้แก่ “พหุลีการ” หมายถึง การกระทำมาก ๆ กระทำบ่อย ๆ การทำโดยต่อเนื่อง ตั้งใจปฏิบัติอย่างจริงจัง และกระทำอย่างสุดความสามารถในกระบวนการพัฒนาจิตขึ้นไปสู่ความเป็นอริยะในแนวทางของพระพุทธศาสนา ปัจจัยหนึ่งที่เป็นหลักปฏิบัติในหมวดธรรมทั้งหลาย เช่น หลักอิทธิบาท ๔ หลักอินทรีย์ ๕ ในหลักธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ องค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งได้แก่วิริยะหรือความเพียรซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยให้บรรลุถึงจุดหมาย เพราะในแง่การปฏิบัติวิริยะนี้ถือว่าเป็นแรงขับเคลื่อนให้การปฏิบัติเป็นไป เมื่อเปรียบเทียบความหมายจะพบว่าหลักการว่าด้วยวิริยะหรือความเพียรนี้สอดคล้องและสัมพันธ์กับหลักพหุลีการที่เป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขา ดังมีหลักฐานรับรองว่าบุคคลล่วงพ้นความทุกข์ได้เพราะความเพียร แม้แต่ในการเจริญสติปัฏฐาน พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสหลักความเพียรหรือพหุลีการนี้ไว้เป็นองค์ธรรมสำคัญประการหนึ่งในบรรดาอุปาการธรรม ๓ ประการได้แก่

๑. อาตปปี ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลสให้ร้อนทั่วได้แก่ การตั้งใจปฏิบัติอย่างจริงจัง
๒. สติมา สติระลึกได้ก่อนที่ทำ ก่อนพูด ก่อนคิด คือการระลึกได้ก่อนรูปนามจะเกิด
๓. สัมปะชาโน มีความรู้ลึกทั่วทั่วพร้อม ได้แก่ การรู้รูปนามอยู่ทุกขณะ

ดังนั้น อุเบกขาหรือความวางเฉยที่ถูกต้อง หมายถึง ท่าทีการถืออุเบกขาหรือความวางเฉยแบบมีปัญญากำกับ ที่ท่านเรียกว่า “ญาณอุเบกขา” เป็นอุเบกขาที่อิงอาศัยความรู้คือปัญญา และต้องมาควบคู่กับปัญญาเสมอ เพื่อที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นประจักษ์ชัดว่า อะไรคือความจริง อะไรคือความถูกต้อง อะไรคือความดีงาม อะไรคือหลักการ เป็นต้น ดังนั้น อุเบกขาหรือความวางเฉยที่ถูกต้อง ในระดับภาษาที่เข้าใจกันจึงอยู่ภายใต้เงื่อนไขแห่งปัญญา โดยมีเป้าหมายหลักคือ (๑) เป็นการปฏิบัติอุเบกขาเพื่อรักษานุคคล (๒) เป็นการปฏิบัติอุเบกขาเพื่อรักษาสังคม และ (๓) เป็นการปฏิบัติอุเบกขาเพื่อรักษาธรรม